

LA PERIFÈRIA DES DEL CENTRE: *Uns comentaris a Zurita (1676-1680).*

JAUME SERRA I BARCELÓ

I.- Introducció.

Des de fa alguns temps, es torna a posar esment en el que ja es denomina *nova història política*. Aquest corrent té poc a veure amb els esquemes clàssics de la disciplina en els quals es posava especial atenció en la figura dels governants (reis i ministres, especialment) judicant els seus encerts i errors a partir d'uns paràmetres molt subjectius.¹ Els nous plantejaments es centren més en el concepte de poder, els seus usos, grups que el detenten i mantenen, així com els instruments de coerció.² Això implica que alguns autors es plantegin que al capdavant de qualsevol conflicte social organitzat, i en darrera instància, es desenvolupi a nivell de relacions de poder.³ En conseqüència aquests nous plantejaments es troben lligats amb la Història Social, l'Econòmica i, especialment, amb la del Pensament.⁴

Bona part dels plantejaments teòrics parteixen per intentar esbrinar problemes cabdals que encara són ben presents a l'Europa actual. D'alguna manera, els estudis referits al S. XVII s'han mostrat capdavanters en aquest sentit tota vegada que es trobarien immersors en la denominada *Crisi de 1640*. Els subjectes d'estudi, d'aquesta manera han estat grups marginals més o manco reals,⁵ com les minories religioses, les tensions entre diversos grups enfrontats per detentar el poder i fins i tot les que es detecten entre la cort i el poble o el centre i la perifèria. Lògicament, ja fa anys que es plantegen aquests problemes i estudis,⁶ emperò en línies generals es pot considerar que tan sols des de fa un temps s'ha començat a elaborar un model teòric coherent i unes pautes metodològiques operatives.⁷

Val a dir també que la monarquia dels Àustries en aquest sentit ha esdevingut en un subjecte preferent d'estudi. Considerada com a model primerenc de monarquia absolutista i

¹ Carme i Encarna GARCIA MONERRIS: "Fragmentos de monarquía: La posibilidad d'una història política sense estat", *Recerques* 32, 103-114.

² Michael FOUCAULT: *Microfísica del poder*. Madrid, 1980.

³ Pedro J. LORENZO CADARSO: *Los conflictos populares en Castilla (siglos XVI-XVII)*. Madrid, 1996, 7-8.

⁴ Per una crítica a certs plantejaments de la nova-vel·la història política vegeu: Josep FONTANA: *La Historia después del fin de la historia*. Barcelona, 1992. Es pot contrastar amb C. GONZÁLEZ MINGUEZ [ed.]: *La otra Historia. Sociedad, cultura y mentalidades*. Servicio editorial. Bilbao, 1993. De fet, des de la presentació de la publicació realitzada per l'editor és una crítica total a l'obra anterior.

⁵ És el cas de la vella polèmica sobre els ranterers anglesos. Vegeu. C. HILL: *El mundo trastornado. El ideario popular extremista en la Revolución inglesa del siglo XVII*. Madrid, 1983..

⁶ Tot i això, el tema d'estudi encara està començant a Espanya. Com exemple poden servir les actes de les *II Jornades de Debat. El poder de l'estat: evolució, força o raó*. Edicions del Centre de Cultura, Reus, 1993, que no dedica cap comunicació als segles XV-XVIII.

⁷ Vegeu com exemple la ponència de Xavier Gil Pujol: "Una cultura cortesana provincial. Patria, comunicació i llenguatge en la Monarquia Hispànica de los Austrias", *Monarquía e imperio y pueblos en la España Moderna. Actas de la IV Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna*, Pablo FERNANDEZ ALBADALEJO (ed.), I, Alicante, 1997, 225-257.

complexa, amb una coherència que contrastava amb els models francès, alemany o anglès.⁸ L'estat espanyol presentava característiques rellevants per tal de documentar aspectes cabdals de la crisi del S. XVII.⁹ La gran pregunta era fins a quin punt la decadència de la política exterior (tant la bèl·lica com la diplomàtica) podia explicar la crisi del regnat de Felip IV. El problema era el trobar un model explicatiu que en aquest cas permetés enquadrar les revoltes de la perifèria de la corona. D'aquí estudis tan brillants com els d'Elliott sobre la fallida del model imperial castellà i la reacció de la perifèria.¹⁰

Emperò aquest plantejament amagava un altre conjunt de problemes que tan sols es comença a conèixer. L'explicació tradicional de la crisi de 1640 es justificava amb les revoltes dels Països Baixos, Portugal, Catalunya o Itàlia. Emperò el nucli castellà apareixia fortament contrastat d'aquest panorama. Fins i tot estudis rellevants com els del professor Maravall, i malgrat alguns títols equívocs, el que pretenia demostrar era que la contesta política a la Corona de Castella en temps dels Àustries va ser insignificant i gairebé anecdòtica.¹¹ Recents estudis permeten variar substancialment aquest panorama.¹² Lògicament els conflictes castellans no tengueren la virulència d'algunes revoltes triomfants (Portugal), en part frustrades (Catalunya, Messina, Nàpols)¹³ o avortades de socarel (Andalusia, i Aragó).¹⁴ D'altra banda, els estudis sobre Catalunya impulsats per personalitats tan rellevants com Pierre Vilar o J.H. Elliot, posaren especial esment en aquest territori, la seva configuració i la Guerra dels Segadors. De fet, aquests autors ja clarificaren com la Catalunya del S. XVII contenia elements "prou moderns" per establir una ideologia que a altres indrets del continent trigarien en consolidar-se.¹⁵ Com a model, tenia l'avantatge de presentar un element indicador per la fallida de les denominades monarquies complexes. D'altra banda, ja a l'època, les publicacions generades varen atreure l'atenció dels intel·lectuals europeus.¹⁶ Cal no oblidar el paper que tengué l'anàlisi de la

8 En aquest sentit és prou revelador l'estudi introductor de Rosario VILLARI: "A propòsit de la segona Germania i les revoltes populars", *La Segona Germania. Col·loqui internacional*. Història Local, 16. Diputació de València, València, 1994, 10-22.

9 Sobre la crisi del S. XVII, encara són fonamentals la recopilació de Trevor ASTON: *Crisis en Europa*. Madrid, 1983 i l'estudi d'Ernest Belenguer: "La crisis económica del S. XVII: Algunas precisiones sobre su dispersión bibliográfica", *Mayurqa*, 19, 1979-1980, 143-173.

10 J. H. ELLIOT a les seves obres, i especialment a *La rebelión de los Catalanes*. Madrid, 1977, marcà les línies fonamentals de la investigació que, en part, s'enfrontaven a les hipòtesis explicatives de P. VILAR: *Cataluña en la España Moderna*. Barcelona, 1978, tota vegada que aquest partia de cicles explicatius més llargs. El tema, com es pot comprendre segueix essent un tema d'estudi cabdal. Les darreres aportacions es troben a E. SERRA i altres *La revolució catalana de 1640*, Barcelona, 1991.

11 José A. MARAVALL: *La oposición política bajo los Austrias*. Madrid, 1972.

12 Pedro LORENZO CADARSO: *Los conflictos populares en Castilla (siglos XVI-XVII)*, Madrid, 1996.

13 L. RIBOT GARCIA: *La revuelta antiespañola de Mesina. Causas y antecedentes*, Valladolid, 1982.
L. RIBOT GARCIA: "La época del Conde-Duque de Olivares y el Reino de Sicilia", *La España del Conde duque de Olivares* [J. H. ELLIOT y A. GARCIA SANZ, eds.], Valladolid, 1990

L. RIBOT GARCIA: "Las revueltas sicilianas de 1647-48", *1640: la monarquía hispánica en crisis*. R. VILLARI: "La revolta di Messina en la crisi del seicento" in *Convegno Storico Internazionale*. Cosenza, 1979.

L. RIBOT GARCIA: *La revuelta antiespañola en Nápoles. Los orígenes (1585-1647)*, Madrid, 1979

14 Porfirio SANZ CAMANES; Enrique SOLANO CAMON "Nuevas perspectivas en torno a la conspiración del duque de Híjar", *Monarquía e imperio y pueblos en la España Moderna. Actas de la IV Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna/I*. [Pablo FERNANDEZ ALBADALEJO, ed.] Alicante, 1997, 521-538.

15 Eulalia DURAN: "Patriotisme i mil·lenarisme al segle XV", *Recerques*, 32, 19-44.

Xavier TORRES SANS: "Pactisme i patriotisme a la Catalunya de la Guerra dels Segadors", *Recerques*, 32, 45-64.

16 Darrerament s'han començat a publicar diversos escrits de naturalesa política generats pels sublevats catalans, així com diversos estudis biogràfics sobre els ideòlegs de la revolta. Vegeu: Antoni PLADEVALL i FONT i Antoni SIMON i TARRES: *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*. Barcelona, 1986.

Joan Lluís PALOS: *Els juristes i la defensa de les constitucions. Joan Pere Fontanella (1575-1649)*. Barcelona, 1997.

Corona d'Aragó en la construcció dels monarcòmans francesos o els discursos en el parlament anglès sobre aquesta estructura presa com a model de la unió dinàstica d'Anglaterra i Escòcia.¹⁷

Finalment cal recordar que diversos teòrics i historiadors han continuat aprofundint en l'estructura política de la Corona d'Aragó tota vegada que sembla ser un dels pocs models del passat que permeti esbrinar algunes de les línies d'actuació en la construcció de la Unitat Europea. D'aquí que en el panorama historiogràfic català s'hagi reemprés de bell nou l'estudi d'aquests temes, abastant des de noves interpretacions de la revolta de 1640 a la publicació de fonts del pensament polític secessionista o reialista que tanta importància tengueren en la construcció del que Reglà denominà com a neoforalisme del regnat de Carles II.¹⁸

II.- La recepció de l'obra de Zurita i l'estructuració del pensament polític.

No cal haver d'incidir de la transcendència dels *Anales* de Zurita dins el panorama historiogràfic espanyol ni dins la construcció del pensament polític de la Corona d'Aragó. Com es prou sabut, els Anals de Zurita es començaren a publicar el 1567 i s'acabaren el 1580, abans, per tant, de la crisi de 1591. Eren fruit d'una bona preparació paleogràfica i diplomàtica a partir dels seus estudis i càrrecs als arxius castellans, aragonesos i italians. En general, la seva obra es pot considerar com la novella reemprisa de la historiografia de la Corona d'Aragó després de les cròniques medievals i els primers intents renaixentistes.¹⁹ De fet la seva obra, i especialment els volums I i II, es poden considerar revisions crítiques de les denominades grans cròniques, revisions fetes en base de les darreres publicacions i de la documentació que tenia a l'abast.

No cal haver d'incidir en la transcendència dels *Annales* com a motor de l'historiografia valenciana, catalana o mallorquina. De fet, i en molt de sentits, aquesta publicació esdevingué en un èxit editorial. Com instrument ideològic s'ha de valorar en la seva defensa del paper de la corona i de la monarquia autoritària. Per això, a vegades es mou entre contradiccions internes tota vegada que intenta defensar unes formes i normes antigues com a més justes, però que amb el temps s'havien anat degenerant. L'única solució que veu per a resoldre els conflictes del seu temps consisteix en reforçar els poders dels monarques tota vegada que les municipalitats i la noblesa havien pervertit la seva missió política i social.

Per aquest motiu, l'obra de Zurita conté encara bones notes de moralitat i ètica política d'origen medieval i anti-maquivèlica. Molts dels capítols serveixen per reforçar el paper d'àrbitre imparcial dels reis i per posar de relleu els mals actes dels governants quan s'aparten de la recta línia de la justícia. La noblesa, d'aquesta manera apareix sovint retratada amb uns esquemes que poden anar des de la traïció al ridícul. D'aquesta manera cal no

Xavier TORRES [edició a cura de]: *Escrips polítics del segle XVII. Tom I. Notícia Universal de Catalüna, de Francesc Martí Viladamor*. Barcelona, 1994.

Eva SERRA [edició a cura de]: *Escrips polítics del segle XVII. Tom II: Secrets Públics, de Gaspar Sala i altres textos*. Barcelona, 1995.

Francesc PASQUAL DE PANNO: *Motines de Catalüna* [a cura d'Isabel JUNCOSA i Jordi VIDAL] Barcelona, 1993.

17 Henry KAMEN: "La visión de España en la Inglaterra Isabelina", H. KAMEN i J. PÉREZ: *La imagen internacional de la España de Felipe II*. Valladolid, 1980.

Xavier GIL PUJOL: "Visió europea de la monarquia europea com a com a monarquia composta, ss. XVI i XVII", *Recerques*, 32, 19-44.

18 Eva SERRA i altres *La revolució catalana de 1640*. Barcelona, 1991.

19 Fonamentalment la de Pere Miquel CARBONELL: *Cròniques d'Espanya*. Barcelona, 1546.

sorprendre's quan bona part dels grups oligàrquics de la Corona d'Aragó se sentiren ofesos i fins i tot atacats per la publicació de l'obra.²⁰

Precisament un dels instruments de control de la noblesa era el monopoli que tenien sobre la Història. Aquesta disciplina no s'estudiava a les universitats i tan sols s'acudia a ella a la recerca d'*exempla* de caire moral o ètic.²¹ La resta del poble tenia idees molt vagues sobre el seu passat. Tan sols la imageria religiosa, les festes patriòtiques i els sermons²² presentaven retalls convenientment maquillats del passat. És cert que la memòria popular podia conservar uns certs records, especialment d'esdeveniments traumàtics, però aquests eren inconnexes i no permetien esdevenir en cap instrument d'anàlisi del seu present. En canvi la noblesa amb els seus arxius, els seus arbres genealògics... podien conèixer i manipular convenientment el passat. La publicació d'una obra que permetia conèixer les arrels fantasioses i fins i tot poc honorables de certs llinatges; les guerres, bregues, traïcions i assassinats d'un grup que monopolitzava el poder, tot presentant-se com a model ètic i moral, implicava posar un element de contesta massa perillós.

Una de les conseqüències directes de la publicació dels Anals de Zurita va ser la confecció de la història de Joan Binimelis i, en aquest cas, aquesta intencionalitat es veu clara. No sembla haver-hi dubte que els objectius de Binimelis quan redactà la seva història són molt més complexos que els de posar a l'abast dels predicadors materials per confeccionar el sermó de Conquesta. Malauradament la seva obra sols s'edità (i encara d'una manera molt poc afortunada) en el S. XX.²³ Per això, hi mancava una edició crítica per poder aprofundir sobre el seu rerafons ideològic. Tot i això, es sap que va ser de gran transcendència. D'aquesta manera, la Història de J. Binimelis s'ha d'inserir en el cicle historiogràfic de Zurita.²⁴

Igualment s'han de considerar les seves continuacions. Les Històries de Dameto²⁵ i Mut²⁶ són en bona part no sols puntualitzacions de Zurita, sinó justificacions dels seus atacs. Especialment en temes conflictius que l'autor aragonès havia publicat (cas de la conquesta d'Alfons III o la reincorporació de Pere IV) calia justificar l'actuació dels mallorquins que havia estat plantejada de manera molt crua per l'aragonès.²⁷ A tal efecte, aquests dos historiadors hagueren de posar mà a la documentació que es trobava a Mallorca. Emperò, poques vegades aconseguiren rebatre del tot les seves aportacions. D'aquesta manera, tot i que existiren elements ideològics comuns, les Històries de Mallorca s'han de contemplar des d'una altra perspectiva totalment diferent a la de Zurita.

20 Un fenomen semblant passà amb la publicació de *Forenses y Ciudadanos* per part de José María QUADRADO. Vegeu Antoni MUT CALAFELL i Ricard URGELL: *Josep Maria Quadrado i l'Arxiu del Regne de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1996, 26-27.

21 C. ORCASTEGUI, E. SARASA: *La Historia en la Edad Media*. Madrid, 1991.

22 De fet, la primera obra històrica coneguda a Mallorca posterior a les cròniques es tracta de fet d'un sermó. Vegeu: G. LLOMPART; J. RIERA I SANS: "La «Historia de Sancta Fide Catholica» de Benet Espanyol (1548)", *FRM*, III, 1979-1980, 141-194. El cas més ben conegut a Mallorca és el del sermó de la conquesta que donà lloc a una àmplia mitologia i manipulació històrica. Vegeu: Antoni QUINTANA i Rosa Maria CALAFAT: *La pervivència del rei en Jaume*. Palma de Mallorca, 1992. D'altra banda es troba en curs d'estudi el procés de construcció del mite de Sant Cabrit i Sant Bassa, que es realitzà amb una clara intencionalitat política a partir de la publicació del sermó: *Sermón de los ínclitos mártires Sant Cabrit y Sant Bassa, naturales del fidelissimo y dorado Reyno de Mallorca, naturales de la villa de A.laró. Predicado por el muy R.P.F. Gerónimo Planes. Religioso descalço del Orden de Sant Francisco*. Mallorca, 1625.

23 Juan BINIMELIS: *Nueva historia de la Isla de Mallorca y de otras islas adjacentes*. Palma, 1927.

24 Eulàlia DURAN: "Joan Binimelis i la seva història de Mallorca", *BSAL*, 49, 451-484.

Gabriel ENSENYAT: "Quina acceptació tengué la «Història del Regne de Mallorca» de Joan Binimelis", *BSAL*, 49, 497-510.

25 J. DAMETO: *Historia General del Reino de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1632.

26 V. MUT: *Historia del Reino de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1650.

27 Jaume SERRA I BARCELÓ: "«Lo rei qui fo» el context ideològic del destronament de Jaume III" Comunicació presentada a les *XV Jornades d'Estudis Històrics Locals* (en premsa).

III.- La reinterpretació del passat: el desert ideològic.

Una de les coses que crida més l'atenció de l'investigador que es mou entorn dels capítols de la Crisi de 1640 a Mallorca és el desert existent en temes de reflexió ideològica i/o política. No cal dubte que aquest "desert" ajuda a defensar una postura ben marcada ja a l'època. En contra de la traïció dels catalans a Felip IV, Mallorca i especialment els seus grups dirigents és mostraren fidels sense plantejar-se cap tipus de reivindicació ni contesta.²⁸ Tot i això, ja fa uns anys es va plantejar que aquest panorama idíl·lic no era real.²⁹ Poc a poc, aquella opinió es va confirmant.

Es sap, per exemple que alguns virreis ordenaren manipular la documentació oficials de la Universitat. I significativament ha desaparegut el tom de les Actes del Gran i General Consell coetanis al Corpus de Sang. En conseqüència no es pot saber la naturalesa de les intervencions dels consellers. Emperò la desaparició d'aquest volum es prou significativa per deduir que quelcom hi devia haver.³⁰ De fet es sap que el període virregnal de d. Alonso de Cardona va ser de gran conflictivitat política i de tal intensitat que fins i tot alguns autors intuïren que es donà una treva tàctica entre les banderies de Canamunt i Canavall per fer un front comú al virrei.³¹ Emperò, s'ha demostrat que aquesta treva no existí. Ans al contrari, els anys anteriors al Corpus de Sang marquen un període de gran virulència d'aquestes banderies.³²

Les arrels d'aquest descontent polític no eren espontànies. Ja s'ha documentat com a partir de 1618 es donaren nous aires de Germania.³³ Entorn de la crisi de 1640 el propi virrei va escriure al rei per comunicar-li que la situació era tan tensa a Mallorca que s'estava a punt de què esclatàs una revolució³⁴ i a 1648 s'executaren persones per realitzar sermons sediciosos a Ciutat.³⁵ A més a més, diverses fonts indiquen la transcendència que tengué a l'illa l'arribada de notícies sobre el Corpus de Sang i la mort del virrei català.³⁶

El problema rau en què aquest conjunt d'esdeveniments, que tan sols comença a ser conegut, sembla no tenir correspondència amb una producció teòrica que li donàs suport. Cal recordar que períodes conflictius anteriors provocaren alguna producció d'aquest tipus, producció que sols ens ha arribat en part o per notícies indirectes. Es coneixen les línies

28 Aquest fet es veu de manera més notòria en l'obra de Vicenç Mut. Val a dir que ja Binimelis havia enfocat bona part de la seva ideologia en la defensa de la legitimitat dinàstica i de la fidelitat dels mallorquins a la corona. Això es reflecteix en el tractament de les revoltes populars i, especialment, en el tema de Les Germanies. La construcció ideològica que realitzà ha perdurat fins pràcticament avui en dia i és al darrera de la manipulació que del tema es va fer en el segle passat. D'aquesta manera ha perviscut fins pràcticament avui en dia la teoria que al darrera de les demandes dels agermanats no existia cap projecte polític de futur. Benauredament, poc a poc es va modificant aquest panorama. Vegeu: Eulàlia DURAN: "Aspectes ideològics de Les Germanies", *Pedralbes*, 2, 53-67.

29 Jaume SERRA I BARCELÓ: "Mallorca i la Unió d'Armes: primeres aportacions", *Randa*, 18, 25-44.

30 Manquen les actes del Gran i General Consell del període 1632-1636. També, i significativament, falten les notícies en el llibre de Rúbriques d'aquesta sèrie, per la qual cosa es pot inferir que es tracta d'una expurgació coetània als esdeveniments. Cal recordar que hi ha prou notícies de la intervenció del Virrei Cardona en les deliberacions del Consell i consten les seves ordres per tal de manipular diverses resolucions. Jaume SERRA I BARCELÓ: "Mallorca i la Unió d'Armes...", 39-40.

31 J. Mª BOMBARDO: *La rivalidades nobiliarias y el bandolerismo en Mallorca*. memoria de Licenciatura. Facultad de Filosofía y Letras. Palma de Mallorca, 1976 (inèdita).

32 Aina LE-SENNE: *Canamunt i Canavall*. Palma de Mallorca, 1981, 89-90.

33 Jaume SERRA I BARCELÓ: "Mallorca i la Unió d'Armes...", 34-37.

34 Pablo PIFERRER; J. Mª QUADRADO: *Islas Baleares*, Palma de Mallorca, 1969, 226.

35 A.R.M. - Rúbrica de les Conclusiones de la Cúria criminal, 1635-1649, f. 789. El 17 de febrer de 1648 penjaren Vicenç Rubí de Petra per una discurs sediciós fet a la Plaça de santa Eulàlia de Ciutat.

36 A.R.M. - Arxiu Torrella, 637, f. 2.v. *Fas memòria com en lo any 1640, trobant.me jo Rafel Sancho en Vallència vingué un correu a Vallència de Barcellona y contà de nou com en Barcellona los catalans avian mort lo Virrey de Barcelona, que era lo il lustríssim Señor Dn. Ramon de Queralt, Conde de Santa Coloma y Queralt, Virey de Barcelona, lo qual mataren en lo dia del Corpus dit any 1640 - per memòria.*

mestres del pensament que envoltà el destronament de Jaume III³⁷ així com de la ideologia forana del S. XV per discursos en el Gran i General Consell i sermons.³⁸ Hi hagueren mallorquins que tengueren un destacat paper en la polèmica sobre el conciliarisme i anti-conciliarisme o sobre el paper de les colonitzacions americanes.³⁹ Durant les Germanies existí literatura pro-agermanada que no ens ha arribat⁴⁰... i del S. XVII, pràcticament silenci total.

Tot i això es sap que la política de publicacions de la Universitat (Història, Privilegis, Compilacions legals,...) varen ser un intent de defensar una estructura política que es veia atacada de front per la corona i els seus oficials, especialment a partir de la Creació de la Reial Audiència i les Pragmàtiques de 1600 i 1614. Aquesta política tenia altres camps d'actuació no exempts d'un rerafons ideològic capital, com la "falsificació" de Sant Cabrit i Sant Bassa, la reempresa del procés de canonització de Ramon Llull o el de beatificació de Santa Catalina Tomàs. Emperò aquestes vies eren molt subtils i poc conflictives.

Amb tot, es comencen a detectar algunes obres de caràcter ideològic. Així Bover ens fa notar com J. Dameto va escriure *Memorial en el qual se justifica la guerra que dan a S.M. los diputados del general del principado de Cataluña por el perjuicio general de dicho principado de no poner en execucion la real sentencia promulgada contra los inquisidores de dicho principado por el lugarteniente general de S. M. y su real Consejo a instancia del fisco real y del síndico de la ciudad de Barcelona*. Aquest manuscrit, que era a les mans de Don Martí Mayol i Bauzá, és avui en dia il·localitzable, emperò el títol és ben demostratiu del seu contingut i de com hi hagueren mallorquins que també participaren en la producció política que girà entorn dels conflictes constitucionals catalans.⁴¹ Igualment es coneguda la producció literària de Vicenç Mut que dedicà alguna de les seves obres a la teoria política i que estan en una línia semblant als comentaris que aquí es presenten.

Caldria una anàlisi molt acurada de les històries de Mallorca de l'època per deduir aspectes bàsics de l'ideologia imperant. De fet, i sols a tall d'exemple, es sap que l'obra de Vicenç Mut, contenia diversos tractats. Entre ells hi havia el titulat *Sobre la preeminencia de los reyes de España sobre los de Francia* que es pot considerar com un verdader tractat de teoria política en defensa d'un determinat model monàrquic. D'igual manera, calen analitzar altres fonts, especialment els sermonaris, perquè poden donar sorpreses en aquest tema. D'altra banda no existeix cap estudi actualitzat sobre la producció editorial d'aquest període i la transmissió d'obres impreses a Mallorca per tenir una idea completa del panorama en què es mou aquest context.⁴²

El desert que apareix, per tant, sembla ser provocat, no natural. Les expurgacions documentals coetànies o posteriors tengueren uns objectius clarament delimitats i el cas del bandolerisme n'ha resultat un bon exemple. La desaparició de blocs documentals sencers de

37 Jaume SERRA I BARCELÓ: "Lo rei qui fo..."

38 J. Mª QUADRADO: *Forenses y Ciudadanos*. Palma de Mallorca, 1986, 375-377.

39 Sebastià TRÍAS MERCANT: *Història del Pensament a Mallorca*. Palma de Mallorca, 1985, 110-

114.

40 Guillem SIMO: "Les profecies atribuïdes a Bernat de Mogoda", *Randa* 7, 132-167.

41 J. Mª BOVER: *Biblioteca de Escritores Baleares* 226.

42 Jaume BOVER PUJOL: *Balearica. Bibliografía de Bibliografías de Baleares*, Palma de Mallorca, 1989.

moments especialment conflictius és massa sospitosa. A més a més diversos autors decimonònics confirmen com aquesta expurgació no era gens innocent.⁴³

Emperò, aquí i allà es descobreixen, encara de manera aïllada, documents que demostren que aquest pretès desert no era tan buit. Fa uns anys es va publicar un corpus documental de naturalesa profètica de gran importància per entendre com es rebien i entenien els problemes polítics de la segona meitat del segle a Mallorca i que estava directament lligat amb la crisi catalana.⁴⁴ Els comentaris que aquí es presenten, tot i les matisacions pertinents, es poden considerar dins el mateix context.

IV.- Uns comentaris a Zurita.

Entre les obres de consulta que es troben a la sala d'investigadors de l'Arxiu del Regne de Mallorca es troba l'edició d'Alonso Rodríguez de Zurita.⁴⁵ Significativament el primer volum, conté comentaris i notes manuscrites al marge que són l'objecte d'aquest estudi. A la portada hi ha dues anotacions de propietat. La situada a la part inferior diu: "*Es de Don Joseph Reinald*". La segona, situada més amunt diu: "*Es de Don Rafael Barceló, canónigo lectoral*". Del primer propietari de l'obra no s'ha pogut documentar res; en canvi, el segon seria el destacat lul·lista Rafel Barceló Roig (1648-1717). Malauradament, la comparació de la cal·ligrafia no permet relacionar aquests dos personatges amb l'autoria de cap de les dues sèries d'anotacions i comentaris, però sí que es pot deduir que les degueren conèixer.

I és que aquest volum conté anotacions fetes per dues mans diferents. La més antiga (que denominam C1) està feta en lletra acurada de finals del S. XVII. És tan acurada que podria fer pensar que es tracta de cal·ligrafia del segle següent. Emperò la naturalesa de la tinta i la ploma, així com diversos elements textuais permeten una cronologia anterior. Serà aquest comentarista l'objecte del nostre estudi. En general, sembla obra d'un lector interessat, assabentat i àvid. A mida que anava llegint, subratllava paràgrafs sencers i als marges realitzava anotacions, afegia notes complementàries i postil·lava. No cal dubte que era un llibre de lectura i formació personal. Les anotacions i notes no tenien més valor que la reflexió. D'aquí que a vegades empri signes mnemotècnics, recordatoris o comentaris críptics que sols ell podia entendre. D'aquí, també que algunes vegades apunti la paraula *Nota* per investigar o cercar més informació que no s'arribà a completar. Precisament aquestes característiques, que tenen molt a veure amb la formació individual d'un intel·lectual i amb la ideologia ben definida, dona valor a aquests comentaris.

De totes maneres, i tal com es veurà, les anotacions C1 corresponen a dos moments de la vida del lector. La més antiga, entorn de 1676, presenta una gran homogeneïtat. La segona, datada de 1680, presenta elements diferencials notoris. Certament l'estil és el mateix, però existeixen algunes trets distintius remarcables que permeten deduir algunes hipòtesis sobre la intencionalitat dels comentaris. Val a dir, que la frontera de les dues es troba tot just acabat el regnat de Jaume I.⁴⁶ En el primer cas, es tractava de lectures personals. En el segon, en algunes ocasions, els comentaris van dirigits a una segona

43 Jaume SERRA I BARCELO: *Banderies i bandolers a la Mallorca del Barroc*. Tesi doctoral. Universitat de les Illes Balears, 1995, 38.

44 Jaume SERRA I BARCELO: "Dues profecies del temps de Carles II: Sant Malaquies i els reis d'Espanya i les atribuïdes a Francisco Monteron", *BSAL*, 49, 307-326.

45 Jerónimo ZURITA *Anales de la Corona de Aragón*. Zaragoza, 1616. Per tal d'alleguerar el corpus de notes habitualment les indicacions de les cites textuais es faran en el text entre parèntesi.

46 ZURITA f. 228. Val a dir que a la part superior de la pàgina anterior anota *mitad de este libro*. I que al foli 228 fa la resta (anotant com element superior la numeració del foli) 228-143 = 85. A hores d'ara es fa difícil saber el motiu d'aquesta operació ja que el foli 85 no conté cap element destacable.

persona a la qual s'havia de formar (un fill?) ja que s'inicien amb infinitius (*Reparar.*) segones persones (*Repara.*), formes més àmplies (*Quien leyerá esto. ... Conbiene desde aquí leer con atención...*) o ben concretes (*esta nota te dará más confianza...*).

La segona sèrie d'anotacions (que denominam C2), està feta per una altra mà posterior. La tinta és més àcida i la ploma podria haver tengut punta metàl·lica. La naturalesa dels comentaris és molt diferent a l'anterior. Aquest comentarista tenia altra preparació intel·lectual. Es preocupava més pels aspectes esglesiàstics i les seves anotacions es redueixen moltes vegades a completar fonts i cites bibliogràfiques, i sols es detecten a les primeres pàgines del llibre.

IV. 1.- L'autoria.

Com s'ha dit, de l'anàlisi de la cal·ligrafia no sembla que els propietaris del volum tinguin res a veure amb la dels comentaris C1. Hi ha altres elements que avalen aquesta hipòtesi, essent el més notori el cronològic. Si els comentaris es fan en una primera tongada, a 1676 i en la segona, a 1680, és prou difícil que l'autor fos el canonge Rafel Barceló, tota vegada que no es correspondria amb aspectes coneguts de la seva biografia. Més problemàtic sembla la relació amb Josep Reinauld i els aspectes formals i materials de les diverses sèries d'escriptura igualment fan que s'hagi de descartar aquesta possibilitat.

D'aquesta manera, no queda més remei que parlar d'un comentarista anònim que realitzà aquestes anotacions. Són diverses les notícies que permeten esbrinar l'any exacte en què s'iniciaren. La primera que apareix fa referència als 15 anys del rei Carles II (f. 51v.), fet que ens condueix a 1676. Aquesta data es veu confirmada posteriorment quan Zurita parla de la fundació de l'ordre d'Uclés: *de este año del 1676 asta el primero de esta orden ay 515 años* (f. 69) i per molts d'altres anotacions més explícites, cosa que demostra que la primera lectura va ser àvida i com els comentaris es feren a mesura que s'anava produint. La segona sèrie feta a 1680 es fa amb cal·ligrafia més vacil·lant, una tinta més àcida, però són indubtablement de la mateixa mà.

En vista de les pròpies notícies autobiogràfiques que ell mateix dona és pot inferir que degué néixer entorn de 1620. Igualment, és ell mateix que dóna pistes sobre el seu origen. En principi, se'l podria considerar com a aragonès en vista de certes defenses enceses que realitza d'aquestes terres, les seves gents i el seu ordenament constitucional. De fet, denota conèixer molt bé Aragó i, fins i tot, aspectes que són molt propers a la cultura popular.⁴⁷ Emperò una anàlisi detinguda de les expressions usades permet deduir que ell no s'hi inclou directament.⁴⁸ Pels mateixos comentaris, es pot descartar el seu origen català, tot i que coneixia prou bé Barcelona.⁴⁹ D'altra banda, es sap que lluità al costat de Felip IV (al qual contínuament anomena com a *mi rey y señor*) a Catalunya on participà a les preses de Montsó, Lleida i Barcelona. Per eliminació, cal descartar el seu origen valencià o mallorquí.⁵⁰

47 ZURITA f. 32v: *Iglesia que se conservó en Huesca aún estando en poder de los moros leen su historia aparte escrita por Francisco Diego Daínza Iriarte.*

48 ZURITA f. 57v. És el cas més notori. Quan Zurita explica el règim foral que esdevingué arran del matrimoni de dina Peronel la, el comentarista apostil·la: *En siendo el autor aragonés no se podía dudar que en tocando a posesión de Rey no podía olvidar lo anejo a esto que son los fueros.*

49 ZURITA f. 296. Referit-se al saqueig del sepulcre de Sant Narsís per part dels francesos anota: *San Narziso, patrón de Jirona.* Noti's la dualitat lingüística.

50 Malgrat tot el que s'ha dit, les referències a Mallorca en els comentaris són pràcticament inexistents, cosa que fa dubtar de la seva filiació nadiva. És cert que els capitols referits a la conquesta de l'illa per Jaume I són plens de comentaris emperò aquests s'expliquen més per l'admiració que tenia el comentarista per aquest monarca que pel regne i les seves gents (ZURITA ff. 124-161).

De fet, hi ha prou indicis del seu origen castellà. I si no era de Madrid, hi residí en diverses ocasions de tal manera que la considerava la seva vila. D'altra banda, i malgrat certs catalanismes en els comentaris, s'ha de considerar que la seva llengua i cultura era la castellana. Aquest punt presenta un curiós interrogant ja que es tracta d'uns comentaris realitzats per un castellà, que criticà el centralisme de la cort, sobre una obra cabdal del pensament polític de defensa de l'organització constitucional de la Corona d'Aragó. Sols per aquest aspecte, els comentaris ja serien prou rellevants.

Ara bé, aquest origen implica una important incògnita. ¿Com arribà el volum a Mallorca, i en què influí en el pensament dels altres propietaris?. Cal recordar que a partir de 1670 la presència de forces militars a l'illa va ser habitual en vista de l'estat de guerra perenne amb França.⁵¹ D'altra banda, per ser tan prest a Mallorca aquest volum perquè acabàs en mans de Rafel Barceló, mort el 1717, cal considerar que arribàs a Mallorca ben aviat si és que els comentaris no es completaren a l'illa.

D'altra banda, es poden desprendre moltes coses de la seva formació i grup social de referència. En primer lloc, era d'educació castellana. El castellà és la seva llengua vehicular i demostra conèixer molt bé la cultura popular castellana (acudeix sovint a refranys d'aquesta procedència).⁵² De fet, es pot creure que considerava la cort com la seva vila nadiua. A més a més denota una certa cultura clàssica que tal volta correspongués a la formació universitària.⁵³ Formació que no cau en la pedanteria del comentarista C2, sinó que implica una recerca personal i una investigació per confirmar o negar apreciacions que ell mateix considera moltes vegades subjectives i apassionades. Així cita altres historiadors com Florian de Ocampo (f. 11v.), molt famós en aquells moments.

En conjunt, denota una procedència aristocràtica vinculada amb la milícia. Així, quan Zurita comenta el paper de Jaume I en la qüestió successòria del comtat d'Urgell, realitza un comentari força suggeridor. Zurita anota la resposta del comte Garau "*dando a entender que no se avía de determinar aquel debate por juicio de letras, sino defender la posesión por las armas*"; postil·la: *más de quatro pares de cosas habría más en mi familia si las tomas se defendiesen por las armas* (f. 122). D'altra banda es preocupa de les genealogies: sovint marca personatges històrics i els relaciona amb coneguts seus,⁵⁴ emperò els comentaris envers aquest grup són sovint càustics, de tal manera que s'ha de pensar en un fill menor i, fins i tot, en un llinatge poc rellevant o en decadència.

Tot i ser persona de ploma i espasa, s'inclina indubtablement per la segona ja que en alguns comentaris no demostra gaire simpatia per la gent de toga. Així, quan Zurita explica com en la conquesta de Mallorca el rei Jaume I curà personalment Bernat Guillem que havia resultat ferit, postil·la: *quando los reyes son generosos hazen tales favores como estos, pero en no siendo soldados todos sus favores son para lizenziados* (f. 142v). Igualment, quan es parla de la successió de Navarra a la mort del rei Enric i del viatge que realitzà l'infant Pere adduint motius legals per reclamar la corona en nom de Jaume I, comenta (f. 213): *las harnas en casos tales son la mejor ley, porque tienen más fuerza y razón*.

51 A. CAMPANER: *Cronicon Mayoricense*. Palma de Mallorca, 1984, 431 i ss.

52 ZURITA f. 239: *A Dios rogando y con el mazo dando*.

53 ZURITA f. 30 v. Per exemple al comentar les guerres de Sertori, comenta: *Aquí hizo Sertorio escuela en la qual cogió como en rehenes todos los hijos de los nobles con pretexto de enseñarles los usos y leyes de los romanos*.

54 ZURITA f. 123. Així, subralla Bernaldo de Azlor, citat per Zurita i anota: *Mi amigo D. Martín de Azlor, téngale Dios en el zielo*.

La seva vida va estar marcada per la milícia. Ell mateix parla de com participà en diverses campanyes. S'inclina pels fets d'armes, mentres els d'església sols mereixen comentaris incidentals i poc rellevants, i menysprea totalment l'administració i la jurisprudència. Lloa aspectes típics de l'ideal cavalleresc com l'honor, el coratge, la fidelitat, la defensa dels dèbils, ... tot negant que aquests valors ja es trobin entre un aristocràcia que havia renunciat a les seves obligacions militars. D'aquesta manera, és el valor personal qui legitima l'estatus i no la simple naixença. Comentant la conquesta i repartiment de Mallorca anota: *algo se les a de sufrir a aquellos que traen la vida sujeta a la mano de un enemigo cobarde por el amor de su Rey, por ampliarle el Reino [...] de que si alcanzar a tener vida quanto la guerra se acabe les davan una garnacha para mandar y para tener alguna combenienza* (f. 150).

IV. 2.- El procés de construcció del pensament.

La importància d'aquest conjunt d'anotacions no rau en el descobriment de notícies coetànies que reflecteixin una determinada manera de pensar (cosa de per sí ja important), sinó que permet esbrinar de quina manera s'anà construint aquesta mentalitat. És a dir, ens trobam amb un procés de formació més complex que ja ha estat objecte d'estudi d'alguns historiadors.⁵⁵ A tal efecte, cal tenir en compte que consideram l'objecte d'aquest estudi (Història de les mentalitats) no en el seu valor devaluat tal com l'enfoquen alguns autors⁵⁶ sinó en el context més innegable del concepte.⁵⁷ La mentalitat, en aquest sentit, actua com un fre dels moviments socials i s'inclou com una de les variables d'anàlisi de la seva dinàmica i de la forma d'entendre els conflictes pel poder. Per aquest motiu, intentar esbrinar, malgrat sigui a tall individual, com es va construir aquest procés d'anàlisi té una gran rellevància.

A tal efecte, cal recordar que segons la psicologia constructivista, el coneixement, s'assoleix a partir de la dialèctica entre la transferència dels esquemes explicatius que transmet cada grup humà i les experiències personals.⁵⁸ Quan les teories prèvies que intenten explicar el funcionament del món no donen resposta a alguns problemes cabdals, s'ha d'acudir a nous models explicatius.⁵⁹ Es crea un conflicte cognitiu, una modificació del paradigma,⁶⁰ que requereix una nova sortida⁶¹ o que reafirma la validesa dels pre-conceptes i d'aquesta manera avancen els individus i les societats.

55 R. MANDROU: "Reflexiones sobre la herejía moderna", *Herejías y sociedades en la Europa preindustrial, siglos XI-XVII*, [Jacques LE GOFF, compilador] Madrid, 1987, 221-230.

56 Philippe ARIES: "L'histoire des mentalités". *La nouvelle histoire*. [J. LE GOFF, ed.], Paris, 402-423.

57 S'assumeixen totalment les crítiques de Josep FONTANA: *La historia después del fin de la historia*, 101-112.

58 César COLL: *Psicología y Curriculum*. Barcelona, 1987.

José GIMENO SACRISTAN: *Teoría de la enseñanza y desarrollo del currículo*. Salamanca, 1986

José GIMENO SACRISTAN i PEREZ GOMEZ: *La enseñanza: su teoría y su práctica*. Madrid, 1985.

Mario CARRETERO i altres *La enseñanza de las Ciencias Sociales*. Madrid, 1989.

59 D'alguna manera correspondria al concepte de falsació estudiat per alguns autors. Aquests plantejaments entren en contradicció al retorn als models descriptius en ciències socials. Vegeu: Quentin SKINNER [compilador]: *El retorno a la Gran Teoría en las ciencias humanas*, Madrid, 1988.

60 Sobre el concepte de paradigma i la seva transcendència, vegeu: Thomas S. KÜHN: *La estructura de las revoluciones científicas*. Madrid, 1975.

61 D'alguna manera, aquest procés de construcció es troba al darrera la coneguda obra de Carlo GINZBURG: *El queso y los gusanos*. Barcelona, 1986. Les explicacions psicològiques i fins i tot psicoanalítiques a determinats esdeveniments històrics no són una novetat. El propi Sigmund FREUD les aplicà algunes vegades (*Trofeo de Mariazell (diario del pintor Cristóbal Haitzman, precedido de una neurosis demoníaca en el siglo XVII)*, Barcelona, 1981), així com Aldous HUXLEY: *Los demonios de Loudun*. Barcelona, 1977.

Bàsicament aquest el és el model teòric que s'aplica en aquest cas. Es saben les línies generals de la cultura i forma de pensar prèvia de l'autor dels comentaris. Un militar segurament de mitja edat, que havia participat a diverses campanyes i amb una educació formal prou intensa per a realitzar una anàlisi de la seva realitat. I és aquí on cobra importància la lectura de Zurita per a l'autor, lectura que li serví per analitzar el seu present. Cal recordar que aquest present estava marcat per la minoria de Carles II, criat entre dones i dominats per *validos* i nobles a més de conflictes bèl·lics amb França i una revolta anti-espanyola a Sicília. No és d'estranyar que els capítols de Zurita que es refereix a la minoria de Jaume I o els de les Vespres Sicilianes siguin el que provocaren una major nombre de comentaris, paràgrafs subratllats i anotacions. Els comentaris el que fan moltes vegades és pegar el salt cronològic per establir paral·lelismes, no sempre encertats, entre dues sèries diverses d'esdeveniments.

Emperò, i d'altra banda, també es nota la progressiva evolució del pensament, tot seguint els models explicatius de Zurita. S'ha pogut comprovar que el procés de lectura en la primera sèrie de comentaris va ser lineal, i que les anotacions el segueixen, de tal manera que no es noten avenços i retrocessos notoris. Habitualment, els comentaris es refereixen a paràgrafs subratllats i, com a màxim, fan relació a notícies anteriors, gairebé mai a posteriors. D'aquesta manera, a mesura que avança en la lectura de l'obra, avança en la construcció dels seus instruments d'anàlisi de la seva realitat. Sols en casos excepcionals es veuen referències a pàgines posteriors i aquestes solen ser de la segona època. L'estil, en aquest cas és didàctic i s'ha de prendre com un consell donat a un segon lector (f. 338): *Caso parecido al de Guzman de la Sierpe quando arrojó el puñal para que los moros matasen a su hijo que era por el que creían haver la plaza y no tengo presente en la memoria el nombre. Y de este caso deven descender los Sanguinetos (?) de Madrid (?). En acabando de escribir lo referido me acordé que fue el suceso en Tarifa, lugar junto al estrecho de Gibraltar. Y otra plaza se ganó de los moros por los años de 1292 pero esta nota te dará más confianza y verdad leyéndola adelante, a la buelta de la página 372 de este libro 5, al principio del capítulo 24. Allí cita este lugar.*

V.- La funcionalitat de la història.

Zurita presenta, en certa manera, una visió unidireccional i, fins i tot, entròpica del devenir històric. Lògicament, per a ell, el motor de la història és la providència i l'evolució humana va des del Pecat Original a la Jerusalem Celeste. Emperò, en cap moment planteja predicaments mil·lenaristes, i sovint critica la facilitat amb què el poble s'ha deixat enganyar per postures d'aquest caire.⁶² En aquest sentit, cal destacar com freqüentment subralla les notícies sobre profecies que tenien el seu origen en conflictes dinàstics, o en el paper dels monarques. Per exemple, Zurita parla que en temps de la minoria d'Alfons II d'Aragó corregué pel Regne una notícia preocupant: "*causó gran alteración y escándalo en la tierra, mayormente cerca del vulgo, que de su condición es amigo de cosas nuevas y ligeramente las recibe y aprueba. Esto fue que casi de improviso se levantó fama por todo el reyno que el Emperador don Alonso, rey de Aragón, que fue muerto por los moros en la batalla de Fraga, veynte y ocho años avía, era vivo. Tras este rumor salió un hombre que dixo ser el mismo*". A la qual cosa anotà (f. 73): *finjimiento que puede siempre causar alborotos y ay algunos en las historias.*

Lògicament, el comentarista era ben conscient de la importància de la manipulació històrica com a arma propagandística. En aquest sentit, es dona un comentari en un llarg

⁶² Sobre la transcendència d'aquesta estructura del pensament, vegeu l'obra de Norman COHN: *En pos del milenio*, Madrid, 1981.

capítol relatat per Zurita. Segons es deia, en temps del rei Alfons X de Castella, havia acudit allà una emperadriu de Constantinobla ja que l'emperador es trobava pres dels turcs i exigien per ell un crescut rescat. L'emperadriu acudí al papa i al rei de França que acordaren donar-li cada un d'ells un terç del rescat demanat. Per aconseguir completar-lo acudí al rei de Castella que gaudia fama de savi, just i molt ric. El rei concedí la totalitat del rescat a canvi de tornar el que havien entregat el papa i el rei francès. Zurita dubta de la veracitat d'aquesta història, considerant-la llegendària ja que no l'havia pogut comparar. Front les seves crítiques C1 anota (f. 196v): *Infinitos autores refieren este caso y el author por ser aragonés no se inclina a esta crehenzia por dar las glorias a sus aragoneses no queriendo que se las obscurezcan otras naciones que es lo que los autores pueden dar de sí; disculpándose de que no llegó la verdad de lo que tratan a noticia suya. Y por esta razón en encareziendo algo la Historia se hazen sospechosos en lo que escriven contra otros [...]*.

Malgrat tot, Zurita es mostra pessimista del futur i confia sols en la providència. A tal efecte anota: *"De donde se viene a conocer manifiestamente que suceden casos en el discurso de los tiempos y concurren tales ocasiones y accidentes que por ninguna manera basta a resistir consejo humano y se dispone assí y gobierna por la providencia divina"*. El comentarista anota (f. 2): *el que huviere alcanzado estos miserables tiempos y supiere los cuidados de los superiores, el zelo de los reyes y el desbello de muchos patrienses que han dado varios avisos para el remedio de los muchos daños que se padexen y viere que el remedio se combirte en daño conocera quan propiamente habla el autor en lo rayado*.

V. 1.- El providencialisme.

Tant des del punt de vista de Zurita com del comentarista, l'actuació directa de la Providència és el motor dels esdeveniments històrics. Es clar que en el cas del segon, aquest providencialisme està molt més marcat a causa de la major elaboració del pensament de la contrareforma, emperò d'aquest aspecte no hi cal dubte. Déu actua contínuament trastocant accions i plans de reis, nobles i pobles. Moltes vegades aquesta actuació era callada, però a vegades els càstigs podien ser públics i notoris (f. 275). D'aquesta manera, la única opció que tenen les persones és el sometiment total a la voluntat divina (f. 305): *No forcejes contra el viento, si no quieres verte perdido o muerto*. A partir d'aquests plantejaments s'arriba a un pessimisme vital en el que l'estat natural de l'home és el de la infelicitat. D'aquesta manera s'arriba a cert punt que es pot considerar com un antecedent de les lleis de Murphy: *El cavallero que llega al colmo de la felicidad humana deje de estar alegre por estar pensando en que puede caer* (f. 279v). *El desvalido huye del dichoso* (f. 307), ...

En tot cas, el paper de la Divina Providència, amb els seus plans desconeguts per part dels humans, era cabdal per poder entendre certs esdeveniments inexplicables per part d'una persona que considerava que ell, com a cavaller, i els seus monarques estaven i havien estat en possessió de la raó històrica. D'aquesta manera, el concepte de judici de Déu és present en diversos comentaris (f. 297, p.e.) Això es veu quan Zurita comenta com arran del sacrilegi comès pels francesos contra les despulles de sant Narcís a Girona. La pesta que seguí en aquest setge va ser considerada com a càstig diví. Aquest fet no és qüestionat pel comentarista, però es mostra estranyat de la manca de la intervenció divina en el seu temps (f.296), fet que sols pot tenir una explicació: *Incomprehensibles son los Juicios de Dios, dizen los Santos. Y yo lo creo. Y más quando veo que ayuda su Magestad tanto contra nosotros a esta tan herética canalla seria al zierto de que son mayores nuestros pecados*.

El fet curiós, emperò, és que la història humana, tant per Zurita com pel comentarista, és una construcció progressiva del saber humà. En aquest sentit, repleguen perfectament certes teories renaixentistes sobre el concepte dels salvatges que havien estat

confirmades per les notícies que arribaven d'Amèrica i altres indrets.⁶³ No de bades, el comentarista a vegades es sorprendrà de com en el passat poguessin tenir determinats aparells (f. 306): *¡qué la aguja de marear se usara en estos tiempos, año 1286!*

V.2.- La perversió de la providència: La crítica a la falsa profecia.

Des de finals del S. XV hi hagué a Espanya un autèntic allau de profecies construïdes clarament amb funcionalitat política. En el cas de la Corona d'Aragó, i durant les Germanies, aquestes tengueren una gran rellevància en el decurs de la construcció de la mentalitat popular. A Mallorca foren utilitzades per agermanats i mascarats,⁶⁴ a València el tema de l'Encobert va restar present durant dècades.⁶⁵ Durant la segona meitat, abundaren les profecies morisques,⁶⁶ sobre el rei de Portugal Don Sebastian i sovint apareixien publicacions, cercles profètics que capgiraven la tranquil·litat política de la Corona.⁶⁷

Ja s'ha fet notar, que tant Zurita com el comentarista, tot i el seu providencialisme, no consideraven que Déu actuàs tan sovint i d'una manera tan notòria en el decurs dels esdeveniments naturals. Especialment quan aquests suposats missatges divins afavorien clarament determinades postures o grups de pressió. Per aquest motiu, i per principi no se'n refiaven de la multitud de profecies que s'havien fet al llarg de la història com a instruments polítics, emparant-se en la credulitat de la gent. Cal recordar que tant en el S. XVI com en el segle XVII sortiren diversos tractats sobre el tema de la verdadera o falsa profecia i aquest tema preocupà especialment a Mallorca,⁶⁸ tant i més si es té en compte que un dels grans falsaris de la Història d'Espanya, Antonio Lupian de Zapata, va ser Vicari General d'Eivissa.⁶⁹

Un exemple ben representatiu del plantejament del comentarista sobre les profecies amb clara intencionalitat política es té en l'episodi en el qual el rei Jaume I envià el seu fill Pere a reclamar la corona de Navarra a la mort del rei Enric. Per a Zurita, el plantejament s'explicava no sols per la legitimitat dinàstica, sinó pel concepte pactista de la sobirania. A tal efecte relata (f. 211) com l'infant Pere reclamà el trono: *"por la fidelidad y naturaleza antigua, en que el eran obligados le recibiesen por su rey y señor natural como de derecho lo devían hazer y quisiesen antes ser sus súbitos debaxo de una franca y casi compañera libertad de señorío que sujetarse a otros reyes, cuya tiranía e injustas opresiones y gravezas devían con gran razón temer"*. Des del punt de vista del comentarista, aquest capítol s'interpreta com un atac directe als reis de Castella i anotà a tal efecte: *pretextos del Rey de Aragón para que el reziviesen por rey de Navarra como si fuesen profezías*.

Tant els monarques com els seus súbdits podien acudir a aquestes armes per manipular la voluntat popular o pegar un cop de timó. La pràctica era tant i més perillosa

63 Segons ha demostrat Yoko K. FALL: *L'Afrique a la naissance de la Cartographie Moderne*, Paris, 1982, els cartògrafs mallorquins medievals, tengueren un important paper en aquesta construcció.

64 Guillem SIMO: "Les profecies atribuïdes a Bernat de Mogoda", *Randa*, 7, 132-167.

65 Eulàlia DURAN i Joan REQUESENS: *Profecia i poder al Renaixement*, València, 1977.

66 Mercedes GARCIA ARENAL: *Los moriscos*, Granada, 1996.

67 Antoni SASTRE DE SA TORRETA: *Nicolau Oliver i Fullana, judaïtzant mllorquí*, Algàida, 1980, 21-25. Explica com aquest personatge va ser jutjat i condemnat pel Sant Ofici el 1622 per formar part, a la Cort, d'un cercle de màgia.

68 Segons J. M. BOVER: *Biblioteca de Escritores Baleares*, I, 296, el P. Ignaci Fiol, de la Companyia de Jesús publicà *Prophesias del P. Ignacio Fiol de la Compañia de Jesús, mallorquín*, imprès a Mallorca en 4t. Vaticinis que s'havien de complir entre 1668 i 1720 i que varen ser prohibits per la Inquisició.

69 Sobre aquest personatge, vegeu: Julio CARO BAROJA: *Las falsificaciones de la Historia*, Barcelona, 1992, 99-102. Sobre les seves obres BOVER: *Biblioteca...*, 572-574. I sobre la seva tasca com a Vicari General d'Eivissa Joan MARI CARDONA: *Illes Pitiüses. II. Els llibres d'Entrevénements*, Eivissa, 1981, 428-429.

quan la utilitzaven els cortesans. Emperò els propis monarques hi acudien pels mateixos motius. En aquest sentit, és interessant el comentari sobre uns suposats esdeveniments màgics durant el regnat de Jaume I. Zurita relata com a les Corts de Saragossa, un frare menor realitzà un discurs en el qual relatava que un frare de la seva ordre havia vist en somnis un àngel que profetitzà com Jaume I recobriria Espanya dels moros i, en conseqüència, els nobles acordaren contribuir en les despeses bèl·liques sol·licitades pel rei (f. 179v.) *Notta: Este punto para quando oran los ministros del Rey a los reidores para que vengan en los servicios de lo que piden.*

V. 3.- La Història com a escola de moral dels ciutadans.

La principal funció de la Història en aquesta època era la de servir de model per als administradors, tant i més quan la política de la *Conservación i Defensa* havia fet fallida el 1640.⁷⁰ Originalment havia servit de suport a la filosofia i per això, aportava *exempla* que no havien de ser necessàriament verídics, sinó edificants. Més valor emperò tenien els verídics, d'aquí el valor que es donava a la història de Roma on abundaven notícies sobre patriotisme, entrega, honorabilitat, coratge...⁷¹ Són diverses les ocasions en què determinats esdeveniments històrics serveixen a Zurita i al comentarista com a reflexió moral, especialment pel que fa a la transcendència dels propis actes que poden implicar la vida de multitud de persones. Tant i més aquells que eren protagonitzats per autoritats de l'administració o personalitats rellevants.⁷² D'aquesta manera, la història era font de l'experiència acumulada en el passat pels governants. Així quan es parla d'una sedició a Aragó a 1297, s'anota (f. 316): *Por no verse el Rey en este riesgo vea lo que deve hazerseles con amor, pues el obliga después a hazerlo la fuerza, por la experiencia.*

Emperò per al nostre comentarista, la lectura de Zurita va més enfora. És cert que tal volta començà amb una recerca d'*exempla*, però cal recordar que els comentaris no estaven destinats a ser publicats ni llegits per altres persones fora del seu cercle. Eren reflexions personals que l'ajudaven en diversos aspectes, d'aquí que l'auto-censura funcionàs molt poc. En general, es pot afirmar que per a C1, la funció de la Història és aportar elements d'anàlisi del present (f. 198): *Mucho devieran darse los Reyes a leer la Historia pues de ella sacarán que no son buenos los tiempos presentes.* D'aquí també, que sovint acudeixi al refranyer, compendi de saviesa i moralitat popular, fins i tot creant formes noves o adaptant dits ja coneguts (f. 294 v): *El que en malos pasos anda en malos pasos acaba.*

D'aquesta manera, la Història en el seu conjunt apareix com una disciplina classista que sols havia de servir per formar les èlites. Mai el poble que podia aprendre mecanismes de revolta (cal no oblidar Catalunya, Portugal i coetàniament Sicília). El coneixement del passat per part de la massa era perillós ja que podia demostrar la relativitat del poder i les institucions, així com explicar que la revolta podia triomfar. Emperò era tant i més perillós quan la Història podia donar armes intel·lectuals per a la resistència, i en aquest sentit el

70 Xavier GIL PUJOL: "«Conservación» y «Defensa» como factores de estabilidad en tiempos de crisis: Aragón y Valencia en la década de 1.640", *J.640: La monarquía hispánica en crisis.*, 1992, 44-101 [ELLIOT et alii].

71 Sergio BERTELLI: "Ars Histórica?", *Rebeldes, libertinos y ortodoxos en el barroco.* Barcelona, 1984, 15-36.

72 Aquesta línia de pensament s'havia cimentat especialment arran de la reforma tridentina. En els Edictes del virrei Antoni d'Homs de 1578 (J. RULLAN: *Historia de Sóller/I Palma*, 1874, 929) es llegeix: *Que com per los pecats, vicis y públichs delictes, y per les grans offenses contra la Divina Magestat comeses, los quals se frecuenten en la present Ciutat y Regne, sens càstich o correctió, se provoca la ira e indignació divinal en la dita Ciutat y Regne y en los habitadors de aquell. Y per la dita rahó acostumen venir mortalidats, guerres, fams, sequedats y altres flagells y persecucions en les ciutats y poblacions axí als delinquentes com als qui no procuren remediar los delictes, majorment si són part o tenen càrrechs principals en aquelles*.

mil·lenarisme i les profecies eren considerades com a molt perilloses per les instrumentacions que d'elles se'n podien fer.⁷³ Tot i això, alguns capítols particulars havien de ser divulgats al conjunt de la població pel seu caràcter edificant, com la postura arrogant de Conradí (f. 201) que va fer marmessor dels seus drets els seus súbdits (*Esta noticia debería ser vulgar [...]*). Emperò aquesta divulgació havia d'esser excepcional.

Zurita es dedicà a fer una sèrie de reflexions sobre el valor de la Història com educadora de valors cívics: "*el conocimiento de las cosas passadas nos enseñará que tengamos por más dichos y bienaventurado el estado presente: y que estemos siempre con recelo del que está por venir*". La visió era en certa manera innovadora ja que defugia en part de les edats d'or perdudes; el funcionament del dardell històric era positiu, però Zurita desconfiava que el futur no s'assolís per mitjà de capítols dolorosos tal com passava amb el present. A tal efecte, el comentarista anotà (f. 1): *En todos tiempos y en todas edades, como en todos los reinos an havido de bueno y malo*.

La moralitat tenia uns fonaments cristians. Però pel nostre comentarista es concentraven en els ideals de la cavalleria: el respecte a la divinitat, a la corona, la protecció dels febles i l'honor personal, defugint dels excessos i els extrems. Els interessos personals, especialment els que es fonamenten en béns materials, serien la causa de la major part dels conflictes. En conseqüència, l'ideal de convivència humana és la dels germans. D'aquesta manera quan es comenta el testament de Jaume I que feia hereu el seu fill Pere i comentant la rivalitat dels dos germans, s'anota (f. 164): *El odio o el amor imbenzible: no pueden dar el voto libre*. El tema és recurrent ja que posteriorment afegeix (f. 282): *Dios nos libre de que entre dos hermanos reine la mala voluntad*. Indubtablement, el comentarista, devia tenir present la possibilitat dels conflictes que poguessin sorgir entre el rei i el seu germà bastard.

V. 4.- L'actitud front a les dones.

No cal dubte que Zurita no mostrava cap respecte per les dones, especialment quan s'immiscuïen en política. Des del seu punt de vista, el seu paper era totalment passiu: esposes, mares o santes.⁷⁴ Qualsevol desviació suposava una aberració.⁷⁵ I aquest paper era tant i més notori en el cas de princeses o nobles. En general no seria desbarrat considerar-lo com un vertader misogin.

En aquest aspecte, també el procés de lectura del comentarista no és simplement receptiu, sinó altament crític. Els comentaris i notícies de Zurita són contrastats amb altres fonts, però especialment amb l'experiència personal. D'aquesta manera, els capítols dedicats al matrimoni entre la reina Urraca de Castella i Alfons d'Aragó eren no sols un seguici de desgràcies i actes desafortunats, sinó motiu de grans problemes per la moral dels dos regnes. Zurita aprofita per exemplificar el paper d'altres dones en conflictes i desastres. Per això, quan anota un esdeveniment en què en fou protagonista dona Major, filla del comte d'Urgell, el comentarista anota (f. 48): *otro desmán del author contra otra señora*. Igualment passa amb el paper de dona Berenguela de Alonso, concubina de Jaume I. Zurita comenta amb motiu de la seva mort (f. 204): "*con la que el rey algún tiempo vivió en pecado: y era tan público, que según en su historia se dizxe, le llamava el pecado de la berenguela*". C1

73 Eulàlia DURAN i Joan REQUESENS: *Profecia i poder al Renaixement*. València, 1977.

74 Mariló VJGIL: *La vida de las mujeres en los siglos XVI y XVII*. Madrid, 1986, especialment 1-17.

75 Miguel Ángel NUÑEZ BELTRAN: "La visión de la mujer en las predicaciones andaluzas del barroco", *Actas del II Congreso de Historia de Andalucía: Las mujeres en la Historia de Andalucía*, Córdoba, 1994, 299-308.

també anota: *Notta: este modo de hablar de una dama*. Tot i que a continuació matitza: *Mas puede el amor profano a vezes en las mujeres que el de los hijos que parieran con dolor*.

Nogensmenys, ell mateix no deixa de criticar el paper de les dones en política. Així quan parla del frustrat matrimoni d'una princesa bizantina amb el rei i que acabà casada amb Guillem de Montpeller comenta (f. 81): *Notta: quales son las cosas y disposiciones de lo alto pues vinendo esta señora para se Reina de Aragón se rajó para ser mujer del señor de Monpeller*. Emperò tot i que es mostra molt més comprensiu, a vegades les seves crítiques són tant càustiques com les de l'historiador. Si els comentaris sobre l'esposa d'Alfons I, dona Urraca, són temibles, no passa el mateix amb altres. El matrimoni de dona Peronel'la havia estat un bon antecedent (f. 57v). Maria de Montpeller apareixerà com a prototipus contrari a la reina "prostituída". I sovint es dol del trist paper que havien de fer les princeses en ares de la política. D'aquesta manera, quan Zurita comenta (f. 165) com durant el regnat de Jaume I "*vino la hija del de Nuruega a casar con el de Castilla y él la casó con su hermano*" es comenta: *esta infanta se halló burlada*.

Per això, una vegada ben analitzada l'opinió del comentarista no es troba tan allunyat de Zurita. És cert que algunes vegades lloa la bellesa d'algunes dones que ell mateix ha conegut. Un exemple es troba quan Zurita parla del llinatge Lanza (f. 187v): *+ Yo conozí a d^a Juana Lanza muy hermosa dama en Madrid en la qual tuvo el Conde de Alva deleite un hijo bastardo que oy vive del hábito de Alcántara y está casado con hija de d. Rodrigo de Morales ...* En tot cas, reconeix que el sexe femení no és tan dèbil com aparenta i que disposa de prou armes al seu abast per fer-se respectar. Així, Zurita anota que mort Jaume I, Teresa Gil Vidaura va ser declarada legítima esposa del rei i com se li concedí Exerica. El comentarista anota càusticament (f. 169): *¡lo que pueden las mugeres!*.

Lògicament les armes femenines no són les mateixes que les del cavaller. La bellesa, la seducció i el sexe es contraposaven a l'honor, la gallardia i el coratge. Amb tot, i pel que fa a la dona com a part del poble, a vegades s'inclina a presentar el seu valor com a semblant al dels homes. Un punt especial d'aquest plantejament es veu en el cas de les Vespres Sicilianes. Quan es parla de la sublevació dels mesinesos en contra de la tirania francesa, postil'la (f. 249v): *Donde las mujeres muestran tener corazón hasen a los hombres cobardes valerosos*. Emperò, i en general, el seu paper en matèria sexual la feia ser molt perillosa tant i més en aspectes que tocaven l'honor de prop (*peor es una mujer en daño de un cavallero entendido que el demonio*, [f. 195v]). Així es veu en el cas d'una petició feta per les Corts d'Aragó de l'obligació que tenien les infantes de criar elles mateixes els seus fills segons antic costum del Regne: *Buen uso si se guardara y mejor si fuese general el que todas las mujeres luego que pariesen criasen a sus pechos a sus hijos devajo de ser tenidas por adúlteras si lo contrario hiziesen* (f. 180).⁷⁶

76 En el segle XVII diversos moralistes criticaren el costum de les dames de qualitat de donar a alletar els seus fills a dides. Aquesta pràctica es considerava com una manera de dissimular la vida llicenciosa que es veia impedita pel fet de donar de mamar tot i que les dames ho justificaven per mantenir les seves funcions públiques i no desgraciar la seva figura. Madame d'Aulnoy ho relatà en diverses cartes (José GARCIA MERCADAL: *Viajes por España*, Madrid, 1972, 186-189). Emperò era difícil d'erradicar tota vegada que les pròpies reines ho acostumaven a fer (Enrique JUNCEDA AVELLO: *Ginecología y vida íntima de las Reinas de España*, I, Madrid, 1991).

VI.- La conservació de la perifèria.

Tot i que l'autor no era aragonès, al principi de la seva lectura es mostra molt favorable al sistema foral aragonès.⁷⁷ Val a dir que coneixia prou bé la terra, costums i persones per poder-lo realitzar i fins a cert punt hi veia importants avantatges respecte del model castellà.⁷⁸ Precisament per això, igualment al principi, es mostrarà contrari al model absolutista francès. Emperò no des d'un punt de vista teòric-conceptual, sinó visceral. Segons ell, l'absolutisme monàrquic havia crescut al recer del major poder de l'aristocràcia i, especialment, dels juristes de tal manera que els reis havien entregat bona part d'aquest poder als *validos* i ministres que es preocupaven més pels seus interessos personals que pel benestar públic.⁷⁹

Des d'aquest punt de vista es podria considerar, fins a cert punt, que l'ideologia del comentarista es mou en un context proper al neoforalisme. Neoforalisme que no consisteix en tornar a posar senzillament els furs medievals en tot el seu esplendor, sinó en recuperar un determinat passat on imperaven les regles de la cavalleria. Neoforalisme que també mirarà amb recel les ambicions de d. Joan Josep d'Àustria. Per això i amb l'experiència de les sublevacions de Portugal, Catalunya i Sicília considera que és el monarca en persona que ha de prendre el timó per redreçar la política i acudir personalment a Aragó. Conseqüentment, es preocupa per a què des de la cort s'assumeixin les instàncies que es feien al rei perquè anàs a jurar els furs tota vegada que amb 15 anys encara no ho havia fet. El que es demanava era més que un simple acte formal. Es requeria la presència física del monarca al territori: *Notta: este punto para el tiempo presente en que insta Aragón que vaya el Rey Carlos segundo a jurar a Aragón, quando tiene 15 años* (f. 51v) Aquest viatge i jura es presentava com un vertader problema i diverses vegades tornarà a presentar la necessitat de què es realitzàs.⁸⁰ Igualment, quan Zurita documenta la jurisdicció del Justícia d'Aragó, figura que políticament es podia contraposar al monarca, comenta: *Notta: Este punto para hazer juicio de lo que puede resultar este año de [1]676 sobre no ir nuestro Rey Carlos segundo al Reyno de Aragón a jurar según el llamamiento y súplica que el an hecho el mismo reino; quiera Dios que pare en bien* (f. 103). Ens trobam, per tant, en una ideologia que fins a cert punt beu de les recomanacions de Maquiavel quan recomana als prínceps que es traslladin a viure als territoris conquistats.

VI. 1.- Una visió crítica del sistema foral.

Un dels aspectes més notables de la sèrie de comentaris rau, precisament, en el fet de com un castellà contemplava una realitat política diferent, tant i més quan la defensa de l'ordenament ja havia provocat una guerra contra el seu senyor natural. No cal dubte que la defensa de la llei per part dels aragonesos, fins i tot en contra del seu sobirà, era per a un castellà poc manco traïció: (313v) *El castellano que cosa como esta lee tenga por zierto según somos obedientes a nuestro rey, que tendrá a los aragoneses como por traidores*. En aquest sentit el comentarista es movia entre una dualitat difícilment compaginable: la defensa dels drets de la terra i l'obediència al seu senyor natural. Emperò, el fet destacable

77 J. ARRIETA: "Un concepto de Estado y de división de funciones en la Corona de Aragón (S. XVI)", *Estudios dedicados a la memoria del profesor L. M. Díez de Salazar*. Universidad del País Vasco. Bilbao, pàgs. 385-417.

78 E. SOLANO: "Poder monárquico y estado pactista (1626-1652)", *Los aragoneses ante la Unión de Armas*, Zaragoza, 1987.

79 Francisco TOMAS Y VALIENTE: *Los validos en la monarquía española del siglo XVII*, Madrid, 1982.

80 Xavier GIL PUJOL: "Una cultura cortesana...", 228-238 cita la crítica dels consells de Maquiavel als prínceps que havien de passar a residir als regnes conquistats amb lleis propis en el cas de les monarquies complexes, els perills que comportava i les solucions adoptades en el cas de la monarquia dels Austries.

del conjunt és com les crítiques no es varen fer mai al propi ordenament, sinó a la forma de defensar-lo. Cal recordar com bona part dels comentaris dels primers llibres de Zurita estan en relació a les virtuts del sistema foral aragonès i els mecanismes usats en la seva defensa. En els seus primers estadis, també el comentarista el considerava molt més just que el castellà. A tal efecte, quan Zurita parla del caràcter electiu dels reis d'Aragó, acota: *por defensa de estos fueros se dejarán quemar los aragoneses*. A més a més, posteriorment afegeix: *Estos juramentos se hazen también en Castilla, pero se deven de guardar mejor en Aragón* (f. 9-9v).

A més cal no oblidar que des de les "Commocions d'Aragó" de 1591,⁸¹ el tema dels furs havia esdevingut en important tema de debat polític arreu d'Europa.⁸² Antonio Pérez des de França primer i des d'Anglaterra havia escrit en aquest sentit. La postura dels monarcòmans calvinistes havia estat clara en aquest aspecte atacant les hipòtesis de l'absolutisme d'origen diví i a Anglaterra, el parlament havia discutit el sistema polític d'unió personal amb motiu de la mort d'Isabel I i de la unió amb Escòcia. Els furs aragonesos foren tema de gran debat, fins i tot el suposat i famós fur de Sobrarbe que, de fet era una falsificació,⁸³ falsificació emperò que a la pròpia Corona d'Aragó gaudia de gran predicament tal com es va veure en el decurs de la Guerra de Catalunya.

A tal efecte, el comentarista es mostra d'acord amb Zurita i arriba a afirmar que el càrrec i el tribunal de Justícia era anterior a la pròpia monarquia.⁸⁴ Emperò aquesta primera apreciació del caràcter electiu de la corona i la preeminència del poble sobre el sobirà es va matisant poc a poc. Quan Zurita comenta el matrimoni de Ramon Berenguer i dona Peronella diu (f. 57v): "*quedando en su fuerça y vigor los fueros, usos y costumbres que en tiempo de sus predecesores tuvieron los Aragoneses y se guardavan en el Reyno*". L'anònim comentarista postillà: *en siendo el autor Aragonés no se podría dudar que en tocando a posesión de Rey no podía olvidar lo anejo a esto que son los fueros*. El problema rau en què ja a finals del S. XVII era especialment l'aristocràcia la que defensava el sistema foral ja que en ell hi anaven tots els seus privilegis. Per aquest motiu, el comentarista lloa els furs aragonesos quan tendien al bé comú, però no als privilegis de certs llinatges. En aquest sentit és destacable un comentari al capítol de Zurita que explica la queixa d'alguns nobles a les concessions fetes per Alfons III després de la conquesta de Mallorca (f. 302): *notta: quales son los puntillos que tienen los aragoneses*. Unes pàgines més envant (f. 307v), encara hi afegeix: *Notta: el poderío de los fueros de Aragón, de vasallos para con su rey y señor*.

Malgrat tot admirava el valor amb què els aragonesos defensaven el seu ordenament jurídic, que tenia el seu origen en el coneixement que tenien del seu gloriós passat. Quan Zurita argumentà sobre el caràcter electiu de la corona aragonesa comenta: *No hay Aragonés*

81 G. COLAS LATORRE, J. A. SALAS AUSENS: *Aragón bajo los Austrias*, Zaragoza, 1977, 24-25.

Jesús GASCON PEREZ: "Defensa de los fueros y fidelidad a la monarquía en la rebelión aragonesa de 1591", *Monarquía e imperio y pueblos en la España Moderna. Actas de la IV Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna/I*. Alicante, 1997, 459-476 [Pablo FERNANDEZ ALBADALEJO, ed.].

Encarna JARQUE MARTINEZ; José SALAS AUSENS "Entre la fidelidad al rey y el acatamiento de la legalidad foral: Zaragoza en 1591", *Monarquía e imperio y pueblos en la España Moderna. Actas de la IV Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna/I*. Alicante, 1997, 477-492 [Pablo FERNÁNDEZ ALBADALEJO, ed.].

82 Xavier GIL PUJOL: "Visió europea de la monarquia espanyola com a monarquia composta, ss. XVI i XVII", *Recerques*, 32, 19-44.

83 Ralph A. GIESEY: *If Not, Not. The oath of the Aragonese and the Legendary Laws of Sobrarbe*, Princeton, 1968.

84 ZURITA f. 9v.

*que en naziéndole los hijos, assí como los castellanos cuidan de dar a los suyos amas para que los crien y enseñen a hablar, assí ellos dan a los suyos en lugar de alimentos estas noticias con que no ay chiquillo que aunque no sepa leer ni las oraciones no sepa todos los fueros de su autoridad de memoria [...].*⁸⁵

VI. 2.- La unió de Castella i Aragó.

Per desgràcia l'apartat de la unió dinàstica de Castella i Aragó es troba en un altre volum que sembla que no passà per les mans del comentarista. Emperò aquí i allà apareixen referències a la unió dinàstica dels Reis Catòlics en relació a altres esdeveniments. Fonamentalment es parteix del matrimoni entre dona Urraca de Castella i Alfons I, així com del de Ramon Berenguer i dona Peronel'la. No cal dubte que pel comentarista aquesta unió era el destí històric dels diferents territoris peninsulars prefixat per la divina providència. Quan Zurita comenta els conflictes que es donaren per la successió d'Alfons I i l'elecció de Ramir I: "*porque otros uvo que tenían por legítimo sucesor destes reynos, al rey don Alonso de Castilla*", el comentarista puntualitza (f. 53.): *Estos votos eran desinteresados y los faboreció Dios bolviendo por la verdad, aunque en otro tiempo.*

Per això qualsevol intent de returar la unió o redreçar-la es considera poc menys que una tragèdia i fins i tot una traïció. Quan Zurita comenta el testament de Jaume I que contenia una clàusula per la qual s'establia que Aragó no fos mai jurisdicció de Castella, s'postil·la: *Notta: esta exclusión de los Reinos de Aragón, Cataluña y Valenzia contra Castilla* (f. 161). En conseqüència, el comentarista es dol dels diversos conflictes que paulatinament havien esclatat entre els dos territoris, i especialment quan un monarca intervenia de forma negativa en l'altre regne. De fet, quan Zurita comenta com el rei de Castella es negà a socórrer Pere III, malgrat els pactes firmats (f. 285v), anota senzillament: *Pésame de leer este trozo*. En tot cas, sembla clar que aquesta unió no era entre iguals. En qualsevol moment s'hi contempla la supremacia de Castella, tot i justificant la legitimitat dinàstica abans de la territorial. Front als diversos problemes i tensions que hi va haver pel matrimoni de dona Peronel'la i Ramon Berenguer, el comentarista puntualitza (f. 52), traslladant-ho al dels Reis Catòlics: *Este caso el traspasa la bulgaridad al duque de Segorbe diziendo que estava elegido por Rey de Castilla para marido de la legítima sucesora la reina Doña Isabel y que por haver rezevido con magestad a los embaxadores se fueron a buscar al infante Don Fernando de Aragón.*

És en aquest sentit, també, que es remarquen i anoten tots els comentaris de Zurita sobre la legitimitat dels reis de Castella a la corona de Sicília. Per al comentarista eren els drets medievals els que justificaven la intervenció de Castella a Itàlia i no la Corona d'Aragó. D'altra banda, aquesta unió tengué altres conseqüències, com el fet de variar per a Castella el joc de relacions internacionals. A tal efecte es revelador el paper d'enemic natural que, com es veurà, s'atribueix a França. No hi hagués hagut pitjor càstig diví que haguessin triomfat els diversos intents d'unir França i alguns dels regnes peninsulars. Quan Zurita parla d'un d'aquests intents durant la minoria de Jaume I acota (f. 111): *Notta: la desconfianza de este author con que no ay que maravillar según su opinión que diga Francia que le pertenezzen los otros reynos de España.*

VI. 3.-Les relacions centre/perifèria.

No cal dubte que bona part de les anotacions que realitzà el comentarista, consistien en tractar d'esbrinar les tensions que des de feia temps s'havien encetat entre el centre i la

⁸⁵ ZURITA f. 10. La darrera línia està guillotïnada modernament i no es poden llegir més que les darreres paraules. [...] *de todo insensiblemente.*

perifèria, especialment entre els territoris de la Corona d'Aragó que ja denotaven símptomes de recuperació⁸⁶ i Castella que, segons s'opinava, continuava immersa en la més absoluta decadència.⁸⁷ L'anàlisi de les relacions de les dues realitats político-econòmiques es va construir a mesura que el comentarista avança en la lectura de l'obra i descobreix que les tensions latents o els conflictes oberts eren una constant històrica. Les intrusions polítiques dels reis d'Aragó dins Castella o dels de Castella dins Aragó havien estat habituals, fins i tot pervertint el ritme natural dels esdeveniments o la successió natural (f. 235): *Por los interes[ses] particulares del Rey D. Pedro de Aragón perdió su derecho al Reyno de Castilla su verdadero Rey, don Alfonso, hijo del Infante Don Fernando, mayor que Don Sancho, el qual se quedó con el derecho de su sobrino*. Un cas que crida especialment l'atenció al comentarista és tota la qüestió successòria d'Alfons X i la guerra que esclatà en aquell regne on hi participà activament Pere III d'Aragó. Quan Zurita anota que el 1288 els aragonesos invadiren Castella amb 2.000 homes d'armes, 500 de cavalleria lleugera i 100.000 peons, acotà lacònicament (f. 335): *No creo los 100 mil peones, con lizenzia del author*. Igualment quan l'aragonès explica com el monarca aragonès havia fet empresonar a Xàtiva els fills de Don Fernando de Castella, el comentarista postil·la (f. 236): *Pobres muchachos deseredados sin razón, causa ni justicia*.

En tot cas, la conflictivitat latent entre Aragó i Castella es donava sols en relació als interessos polítics, a la forma en què s'entien les relacions entre el sobirà i els seus súbdits; no entre els pobles. De fet, l'única aportació rellevant del comentarista és la diferenciació del poble, de la gent castellana com a conjunt tal perjudicat per les estructures de poder com ho podrien ser els aragonesos.⁸⁸ Molts dels comentaris que es realitzen sobre Castella són d'admiració per la terra i els homes que havien permès aixecar tal imperi, però de crítica als governs.⁸⁹ Les arrels de la decadència s'han de cercar en un altre indret que no fos la terra i els homes.

I el primer lloc on es cerca és en un conjunt de monarques antics que no exercien correctament el seu ofici i en una aristocràcia que havia pervertit les seves funcions. Així, un dels primers comentaris d'aquesta dialèctica apareix en relació de la reina Urraca i el seu matrimoni amb el rei Alfons I: *Buena devía de andar Castilla en estos tiempos con la reina doña Urraca* (f.36). De fet aquesta reina serà pel comentarista arquetipus de mala reina i mala esposa: *acabó esta reina la vida dejando su honra en malas bocas y peores plumas* (f.48). Òbviament, es noten molt més crítiques en contra dels reis castellans que contra els aragonesos. Per exemple, quan Zurita comenta un acte d'humiliat d'un rei castellà, anota: *no creo esta humildad aunque zite el author el arçobispo don Rodrigo* (f. 48).

86 Pierre VILAR: *Catalunya en la España Moderna*. Barcelona, 1979-1988. Demostra clarament la recuperació de Catalunya després de la Guerra de Separació. Per a G. COLAS LATORRE, J. A. SALAS AUSENS: *Aragón bajo los Austrias*, també es nota aquesta recuperació a Aragó, encara que en menor intensitat. El cas de València presenta més elements de discussió en vista de la multitud de factors que hi entraren a formar part. En el cas de Mallorca, el tema està globalment per estudiar, encara que ja existeixen algunes publicacions puntuals que permeten esbrinar algunes hipòtesis de treball.

87 Tot i això, hi ha autors que opinen que la crisi castellana de 1640 era més de la Cort que del territori. A tall d'exemple, vegeu l'obra de síntesi: Bartolomé BENNASAR: *La España del Siglo de Oro*. Barcelona, 1983.

88 De fet, poc a poc es van publicant estudis que contradiuen la visió idíl·lica d'una societat castellana exenta de conflictes durant el segle XVII. Sols a tall de mostra, i a més de l'obra ja citada de Pedro L. LORENZO CADARSO vegeu: Pablo PÉREZ GARCÍA: "Desorden, criminalidad, justicia y disciplina en la Edad Moderna temprana: problemas abiertos". *II Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna: mentalidad e Ideología en el Antiguo Régimen*. Murcia, 1993, 93-118 Enrique VILLALBA PÉREZ: *La administración de la justicia penal en Castilla y en la Corte a comienzos del siglo XVII*. Madrid, 1993.

89 ZURITA f. 97. Comentant la batalla d'Úbeda: *Notta: la fertilidad de Castilla pues podía mantener exercitos tan numerosos*.

Bona part de la decadència de la monarquia hispànica s'ha de cercar en una cort que fagocitava, homes, recursos i riqueses tant del centre com de la pròpia perifèria. En aquest sentit és molt interessant el concepte "modern" que dona a Madrid, diferenciant clarament el poble de la cort, la gent de les estructures de poder, no sense ser conscient que un es suportava en l'altra. Així, comentant els problemes de Jaume I amb la ciutat d'Osca s'acota: *Repara la autoridad de los conçejos de las ziudades aún con su propio rey y señor y buelbe los ojos a la miserable ruina de la de Madrid a la qual (por el interés de los capitulares) no le ha quedado ni aún la respiración de irse a quejar a su rey de los agrabios que rezibe...*⁹⁰ D'igual manera, quan Zurita parla de la presència de vaixells en el riu Ebre, el comentarista anota unes paraules encara avui en dia de gran actualitat: *Punto para poderse aplicar a darse la mano unos ríos de España con otros para asertar el comercio por agua y no por acarreto y principalmente para todos los géneros que ban a la corte de Castilla* (f. 49v.).

La lectura de Zurita li serví al comentarista també per aprendre coses sobre la història castellana. Tot i que d'una manera no tan intensa, li serví per veure que les distensions internes es donaven també en aquell regne i que la pretesa unanimitat dels castellans entorn dels monarques era una ficció. Quan Zurita parla com el rei Sanxo, al llarg de la guerra amb els Infants de la Cerda es coaligà amb el rei de Portugal i aconseguí reduir tot el regne, excepte Sevilla, on hi havia son pare, comenta (f. 241): *me pena de no oir que acompaño a Sevilla, Madrid.*

Ara bé, el comentarista distingia clarament que l'ordenament foral aragonès havia estat més convenient en el passat i que tenia elements positius, però que fonamentalment era injust i que calia revisar-ho. En aquest sentit, les crítiques sobre el retall dels poders de la corona o de les lleis d'estrangeria foren totals. Quan Zurita relata els intents d'alguns catalans per aconseguir càrrecs a Aragó, fet que va ser denegat per les Corts en raó de les lleis d'estrangeria, comenta: *Notta: estas quexas para cotejar a Castilla en el tiempo de el año 1676* (f. 179).

VI. 4.- La Guerra de Catalunya.

L'autor dels comentaris cita algunes notes autobiogràfiques que permeten demostrar com participà en la Guerra de Catalunya i la seva opinió sobre la Guerra de Separació. Així quan Zurita parla per primera vegada del castell de Montsó, ell anota: *Yo también me hallé a ganar a Monzón y su castillo el año de 1644 que le tenía el francés* (f. 29). El to del comentari és rellevant, ja que en altres anotacions semblants que tracten de la Guerra de Catalunya l'enemic preferent no eren els catalans, sinó els francesos. Així quan Zurita parla de conquesta de Lleida pels comtes catalans, ell anota (f. 47): *Mucho dio en que entender a Castilla estos años esta plaza desde el de 40 que se sublevó Cataluña. Y más brito (sic) su gobernador al francés.*

La seva participació activa en la Guerra a Catalunya li va permetre conèixer prou bé la personalitat dels principals dirigents dels dos camps i els principals problemes dels Principat. Hom podria sospitar que bona part del caràcter francès que ell critica tant, es deu no tant al coneixement del poble com dels emigrats que recorrien Catalunya en aquells moments. No cal dubte que ell considerava que la peça clau de Catalunya era la ciutat de Barcelona a la qual dedica una especial atenció: *La dolenzia de Barzelona en los sitios es la hambre* [f. 5v]. Per aquest motiu s'ha de tenir molta de cura de la ciutat especialment en aquells aspectes que poden influir en la seva defensa. Quan Zurita parla del Port Fangós⁹¹ el

90 ZURITA f. 118. Tallada la darrera línia.

91 Julian AMICH: *Historia del Puerto de Barcelona*, Barcelona, 1956, 145-170.

comentarista específica (f. 242v): *Deviera el Rey, Nuestro Señor, cuidar del remedio de este puerto por remediar los daños que se experimentan en Barcelona*. Igualment coneixia alguns dels personatges rellevants del moment. Així quan Zurita parla de Galceran de Pinós, ell comenta: *Su descendiente Don Joseph de Pino*⁹² *fue en el principio del levantamiento de Cataluña, año 1640 contra su rey Felipe 4º* (f. 62v).

Val a dir, que el comentarista passa sobre les causes d'aquest conflicte amb peus de plom. En cap moment analitza profundament els antecedents o els motius que tengueren els catalans per a la revolta. Sols incidentalment parla del malgovern i dels greuges que, segons els catalans, els va sotmetre la política d'Olivares (f. 264): *Las respuestas agrias en tiempo que deven ser dulces obligan a sublevarse entre catalanes y aragoneses*. D'aquesta manera, si cita les llibertats aragoneses, poques vegades menciona les catalanes. Tot i que per a ell, la revolta d'Aragó contra Felip II i la de Catalunya contra Felip IV tenien prou punts de contacte. En general es mostra incapaç d'entendre el sistema constitucional català que anava molt més enfora que l'aragonès. Quan el rei Pere III concedí determinats privilegis a Catalunya en agraïment dels serveis del Principat, el comentarista anota lacònicament (f. 267v): *Deuda a los catalanes*. Fins i tot en un tema tan puntual com és el del saqueig de llocs religiosos no cita cap cas protagonitzat per les tropes castellanes i en canvi sí que en cita de les fetes per les tropes franceses, documentant-les fins i tot en el passat com la mort de Felip l'Ardit en relació amb el miracle de les mosques pel saqueig del sepulcre de Sant Narcís a Girona. D'aquesta manera quan es parla de l'atac de França a Pamplona i del saqueig de la catedral, postil·la (f. 260): *De estos desacatos contra las yglesias hechos por los franceses ay muchos y el que haze temblar savido en estos tiempos es el de Terlimon*.

VI. 5.- La segregació de Portugal.

Val a dir, que el cas de Portugal el comentarista es presenta en el tema dels antecedents de la sublevació del duc de Bragança molt més parc que en altres esdeveniments. Aquest punt és interessant ja que denota com malgrat al seu origen castellà, estava molt més assabentat dels problemes de la Corona d'Aragó i Itàlia dels que tradicionalment havien preocupat a Castella. En relació als esdeveniments medievals, són molt pocs els comentaris, tot i que l'obra de Zurita permetia molts més excursus. Un exemple es té en un fragment de Zurita subratllat pel comentarista (f. 275v) en el qual relata una batalla naval de Roger de Llúria: *“fueron una galera de Ricardo de Riso de Mecina, y otra de Enrico de Niça, y los que en ellas yvan a grandes voces demostravan a los catalanes y sicilianos, mostrando las sogas y cuerdas que llevavan en las manos y amenazando que avían de ser cautivos y muertos ábilmente”*. C1 hi afegeix: *Notta: esta fanfarria executada muchas vezes en el oriente por los naturales contra los Portugueses, pero siempre con las mismas cuerdas fueron ellos maniatados*.

Si el tema de Catalunya havia estat sagnant pel comentarista, tenia l'avantatge de que el rei havia recobrat (encara que no en tot el territori) la sobirania. En canvi, el cas de Portugal era una ferida oberta. En diverses ocasions, anota la covardia dels espanyols en aquesta revolta, i fins i tot existeixen cítriques vetllades a la postura acomodaticia del rei

92 No s'ha aconseguit documentar cap Josep de Pino. Segurament es tracta d'un Pinós. J. H. ELLIOT: *La rebelión de los catalanes, 1598-1640*, Madrid, 1977, sols cita dona Anna de Pinós, germana del comte de Vallfogona i esposa de don Aleix de Marimon (p. 86), Bernat i Francese de Pinós (p. 155) i don Jeroni de Pinós, emperantat amb el duc d'Hijar (p. 401). És Fernando SANCHEZ MARCOS: *Cataluña y el gobierno central tras la guerra de los segadores, 1652-1679*, Barcelona, 1983, 40-41, 50, 80, 116, 167, 186, 234 i 240, qui aporta més notícies sobre aquest personatge. Es sap que va ser embaixador de la Generalitat i el Consell de Cent a la cort francesa a 1652 i actuà de manera activa en diverses campanyes. Setjada Barcelona, es mostrà partidari de la rendició, per la qual cosa va ser perseguit pels més intransigents. Aobrevisqué i es convertí en un ferm partidari de don Joan d'Àustria en les seves aventures posteriors.

Felip IV. Possiblement el capítol de Zurita que serveix més bé d'antecedent és el de la guerra que mantingué el bisbe de Saragossa contra Jaume I. Zurita anota com el rei recriminà al prelat: "*Don Pedro, yo soy Rey de Aragón, y estos que son mis súbditos y naturales, vienen como no deven contra su señor sin derecho ni razón: creed que no dexaré la villa si no muriendo en el campo o quedando vencedor*". I el comentarista anotà: *si mi rey y señor Phelipe 4º hubiera executado otro tanto luego que se rindió a la infamia de Portugal* (f. 117). Igualment, quan Zurita comenta la sublevació dels musulmans valencians en temps de Jaume I, s'anota: *Si quando se rebeló Portugal hubiera partido mi Rey Phelipe 4º con esta presteza a su remedio no estuviera aquel Reyno segregado (como lo está) de su Real Corona*.⁹³ En tot cas, la segregació de Portugal es presentada com una sublevació d'uns súbdits contra el seu senyor natural i per tant era injustificable.

VII.- La percepció del present.

A partir del que s'ha ressenyat fins el present, no sembla haver-hi dubtes de què bona part dels objectius de la lectura i dels comentaris que realitzà l'anònim autor estaven motivats per un afany d'entendre el propi present o el passat immediat, especialment a la Corona d'Aragó. Cal recordar la seva participació directa en la Guerra de Catalunya i en el fet de com continuava ben assabentat dels problemes del Principat. A tal efecte cal destacar com subralla un tal Hug de Serrallonga, citat per Zurita i com ell postil·la (f. 119): *Notta: un Serrallonga bandolero estos tiempos*. En conseqüència, els problemes derivats de la segregació de Portugal i la Guerra dels Segadors eren encara ben presents. Tant i més si es tenen en compte els problemes coetanis d'Itàlia.

Lògicament, el panorama polític es veia agreujat per la regència de Carles II que actuarà al llarg de tots els comentaris com a *deus ex machina* que dominava qualsevol possible conflicte. Si en temps d'una monarquia, teòricament forta, com la de Felip IV, havien esclatat tots els conflictes de 1640, ¿què no es podia esperar d'aquells moments? És en aquest sentit que cobra importància la lectura del regnat de Jaume I, i especialment de la seva minoria així com les conquestes posteriors. El primer comentari que mereix aquest tema es prou revelador: *Dios nos libre de las menores edades* (f. 106). De fet, poques pàgines més enllà (f. 110v), quan Zurita anota els conflictes que esclataren a Aragó i Catalunya durant la minoria d'aquest monarca, comenta: *plegue a Dios que no llegue Castilla a experimentar estos daños en el tiempo presente por prometerlo la menor edad del Rey y los movimientos que comienzan*. Conseqüentment anota comentant aquells conflictes en diverses ocasions (ff. 112 i 114): *Notta: este punto para temer el tiempo presente*.

Lògicament, el factòtum polític d'aquesta època era el bastard reial Don Joan Josep d'Àustria que, tal com s'ha vist, apareix citat vetlladament en diverses ocasions al llarg dels comentaris. Es pot dir que l'opinió de CI es mou entre l'esperança i el recel. Tot i això no cal dubte que hi predomina la desconfiança ja que el príncep a més d'encarnar la figura del *valido* presenta el perill de formar part de la família reial. Un lloc ben notori per exemplificar els perills que es podien preveure té lloc quan Zurita exposa la guerra de successió castellana entre Don Sanxo i els Infants de la Cerda. Comentant l'actitud dubitativa del monarca castellà, apunta (f. 241): *aprendan los reyes en casos tan profundos de lo que con su hijo hizo Phelipe Segundo y en no haciéndose así con los legítimos qué querran que hagan los bastardos si les dan la mano*. El fet curiós és que quan Zurita comenta la sentència que el rei Alfons el Savi de Castella dictà contra el seu fill Sanxo, comenta (f. 260): *Caso pocas veces visto entre Cathólicos*. I poc després afegeix: *La desdicha mayor*

que puede sobrevenir a un hijo, aunque lo sea de emperador o rey, es rezevir maldizi6n de su padre.

Amb tot, no cal perdre de vista que l'anàlisi del present estava sesgat per la pròpia ideologia personal. És cert que la lectura de Zurita li permeté al comentarista entendre les arrels d'alguns conflictes, emper6 en bona mesura serví per confirmar les seves filies i f6bies (com per exemple l'odi a França). Igualment, l'anàlisi del present partia d'una visió etnocentrista, sense contemplar en cap moment el panorama general europeu, on les interrelacions dels esdeveniments ja eren prou not6ries. La crisi econ6mica tenia causes simples i culpables ben definits... per tant fàcil soluci6; els problemes d'Itàlia es solucionarien amb una acció directa que acabàs amb l'intervencionisme francès; els de l'administraci6 amb l'arribada a la majoria d'edat de Carles II i foragitant els *validos*,...

VII. 1- La crítica social.

En principi no caldria esperar que C1, tant com a home del seu temps com per la seva formaci6, realitzàs una crítica massa ferotge de la societat estamental tota vegada que la considerava com d'origen diví. Emper6 al llarg de la seva vida hagué de conviure amb multitud d'esdeveniments que, precisament, denotaven la crisi d'aquesta formaci6 social.⁹⁴ En conseqüència, calia cercar-ne les causes i els culpables.

Lògicament la principal responsabilitat era de l'aristocràcia, emper6 no la militar, sin6 la cortesana que manipulava la voluntat del monarca i monopolitzava l'administraci6 pervertint els ideals de la cavalleria.⁹⁵ A tal efecte hi ha una reflexió ben notable sobre l'origen del poder d'aquest grup social. En cert moment (f. 180v) Zurita anota que front a les queixes d'alguns nobles per haver donat terres a persones que no ho eren, el rei contestà que si "*avía dado tierras a tales personas que no devían ser ricos hombres, lo hizo porque ellos le faltaban y no le servían como era necesario y convenía servirse de otros y hazerles bien. y que procurasen servirle como devían y alcançarian esto y más con él*". El comentarista afegí: *Notta: esta respuesta por si es adecuada para el tiempo presente*. I la defensa de la seva preeminència podia arribar a extrems ridículs. Tal és la preocupaci6 que tenien alguns llinatges per l'antiguitat. El demostrar uns orígens primigenis per davant altres implicava un punt de valor en el prestigi d'un determinat llinatge. Per aix6 s'arribaven a falsificacions barroeres que ni els propis nobles es podien creure, però que s'arribaren a consolidar.⁹⁶ A tal efecte, i en primera persona relata un cas prou rellevant quan anota l'antiguitat dels comte de Perelada (f. 3v): *El conde de Peralada blasonando un día conmigo de la antigüedad de su linaje por un zenso que tomaron los de su casa para ir a adorar al Hijo de Dios rezien nazido le dije en chanza que había otra casa tan antigua como la suya (sino más), pero de mayor lustre por el caudal. Y él, como dudoso y medio enojado, preguntó que cuál podía ser. Y yo le respondí que la que dio el dinero sobre que sus mayores habían fundado el zenso: y quedó corrido.*

Cal recordar que la noblesa diana dels seus dardells no era la tradicional (*Quando los cavalleros hazen su dever, hasta los enemigos los aman* [f. 261v]) sin6 la que formava part de la cort, que havia pervertit la monarquia amb *validos* i ministres que es preocupaven més

⁹⁴ Un exemple puntual, però ben notori són les poques referències a la minoria jueva. Així s'estranya que en temps d'Alfons III hi hagués un jueu, Mussa, que actuava per damunt els batles d'Arag6 (ZURITA f. 307v) i anota lac6nicament *judío con honra*.

⁹⁵ Maurice KEEN: *La caballería*. Barcelona, 1986.

⁹⁶ Aquesta preocupaci6 està al darrera d'alguna de les grans falsificacions de la Hist6ria d'Espanya. Vegeu: José GODOY ALCANTARA: *Historia crítica de los falsos cronicones*. Madrid, 1981 i Julio CARO BAROJA: *Las falsificaciones de la Historia (en relación a la Historia de España)*, Barcelona, 1992.

dels seus interessos que del bé comú (*en atravesándose el interés propio ni se atiende a Dios, a religión al rey ni al bien común* [f. 157v.]). L'aristocràcia en aquell temps era especialment nefasta, dilapidadora de cabals, amb una vida dissoluta i tendint a la violència per tal de defensar qüestions ridícules d'honor i etiqueta. En cert sentit patia d'una gola que feia que devorassin qualsevol cosa que es posàs al seu recer (*Los peores hombres de bullizio son los que quieren comer a dos carrillos* [f. 256]). En conseqüència la injustícia s'havia apoderat de la monarquia, i aquí s'havia de cercar la causa del descontent. Per altra banda, i d'una manera no menys intensa, es culpabilitza la noblesa de què és ella la que provoca els problemes d'ordre públic, els avalots, banderies i fins i tot revoltes. Per tal d'afavorir els seus interessos particulars i *medrar* ho sacrificaven tot: forces, diners i fins i tot la pròpia família. Lògicament era l'aristocràcia la culpable de molts dels conflictes socials que es donaven (*lo que pueden las passiones si llegan a ser bandos en las comunidades* [f. 52]). En aquest sentit era molt conscient del refrany castellà coetani que diu *bandos heredé y bandos sigo* en el que es destria un especial concepte de l'honor. Inherentment, existeix tota una crítica a les comunitats de venjança que provocaven aquestes tàctiques (f. 224): *la muerte natural quita contiendas, pero la alevosa las enziende*. L'única solució per evitar això era el reforçament del poder reial i la independència de l'aparell judicial⁹⁷ tot i que la prevaricació dels juristes provocava que els conflictes es potenciatzin abans què es reduïssin. La seva proposta era una justícia personal, ràpida i expeditiva, tota vegada que els litigis podien ser la causa de problemes molt més greus (f. 219): *la prompta declaración en las cosas de justicia quita pleitos y renzillas*. Això provocava una certa inconsistència en el procés de raonament. Cal no oblidar que en un altre moment havia afirmat (f. 213): *las harmas en casos tales son la mejor ley, porque tienen más fuerza y razón*.

Per tot això, l'enorme poder que havia assolit la noblesa era el primer entrebanc a la recuperació de l'antic imperi. Tant i més si es té en compte que era la noblesa el grup més adient per encapçalar revoltes en contra de la corona. En aquest sentit les conspiracions nobiliàries⁹⁸ eren pel comentarista execrables i fonamentades en pretextes injustificables (f. 210): *Para hazer traïçiones como esta claro es que no havían de faltar pretextos, pero el mejor, en casos tales, es infame*. La crítica a vegades és d'una ironia de gran qualitat. I així es veu en el capítol de la Campana d'Osca. Zurita parla dels 15 nobles executats pel rei, i el comentarista postil·la (f. 55 v.): *De estos 15 los quatro son Lunas y para ellos, la manguante*.

En conjunt s'estableix clarament una relació inversa entre el poder de la corona i el de l'aristocràcia. Per aquest motiu, es realitzen diversos comentaris contraris a la liberalitat del monarques i a l'error que suposava alienar béns de realeng. Quan Zurita comenta com Ramir el Monjo hagué de donar grans quantitats de propietats per assolir la corona, el comentarista anota (f. 55): *plegue a Dios que no suzeda esto en Castilla pues mi Rey y señor Carlos Segundo, aunque ha heredado el ser rey le tienen las generosidades quitado el Reino*.

Altres estaments també en resulten criticats, però no d'una manera tan càustica. Així sovint apareix reflectida la volubilitat de les masses, en front de la laboriositat del poble fidel. Emperò, a més de l'aristocràcia, l'estament més criticat és lògicament el clero. Des

97 Francisco TOMAS Y VALIENTE: *El derecho penal de la monarquía absoluta (siglos XVI-XVII-XVIII)*, Madrid, 1969, especialment pàgines 23-84.

98 Cal recordar com poc abans s'havien descobert les conspiracions del duc d'Híjar i del de Medinasidonia per segregar Andalusia i Aragó. Vegeu: Ramon EZQUERRA: *La conspiración del duque de Híjar, 1648*. Madrid, 1934. Luisa Isabel ÁLVAREZ DE TOLEDO, Duquesa de Medina Sidonia: *Historia de una conjura*, Jerez de la Frontera, 1985.

d'aquest punt, el comentarista no oblidava que els esglesiàstics eren primordialment persones, i sotmesos a les virtuts i vicis dels altres mortals. Emperò eren més perillosos a causa del poder que tenien, i per tant més temibles (f. 262): *Libreme Dios de las pasiones de los eclesiásticos*. Tant i més quan es feien portadors de missatges sediciosos, organitzaven conspiracions o emparant-se en la seva comunicació amb el món ultra-terrenal transmetien profecies o missatges celestials. Són nombroses les acotacions a Zurita on es destacava el paper de frares i clergues en les revoltes i conjures, tant i més quan aquestes venien inspirades des d'instàncies superiors. Lògicament, la crítica a la jerarquia esglesiàstica, quan aquesta actuava per nepotisme, simonia o per clares motivacions polítiques, era total (*al obispo mundano, téngale Dios de su mano*[f.316]). D'aquesta manera, i en molts d'aspectes, el seu pensament (tot i que poc estructurat), tenia punts de contacte amb el dels primers regalistes.

VII. 2.- La crisi econòmica.

La política fagocitària de la cort en relació als recursos econòmics i la riquesa dels diversos territoris de la corona es contempla com una de les causes fonamentals de la decadència. Decadència que està íntimament lligada a una sèrie de decisions polítiques errònies. Com era d'esperar, es troben algunes anotacions sobre aquest tema. Anàlisi que tal volta està fonamentat en el coneixement d'alguns memorialistes que tan abundaven per la cort. Però cal tenir ben clar que per a ell, l'objectiu de l'economia era donar suport a les empreses militars. És en aquest sentit que cobra rellevància una anotació sobre els efectes devastadors de la conquesta i colonització americana. Quan Zurita parla de les empreses de Jaume I, C1 comenta (f. 194v): *Notta: que quando no havia riquezas en España havia empresas grandes y en tiempo de su mayor opulencia por el que an producido la conquista de la Indias va de tanta caída que no tienen a quien compararse en flaqueza*.

Lògicament, al darrera d'aquests plantejaments hi ha una gran preocupació econòmica. La paradoxal crisi econòmica que assolava la corona i semblava estendre's a tots els territoris era quelcom que preocupava des de feia més d'un segle. Com un arbitrista més, el comentarista opina sobre les arrels profundes d'aquesta situació. Per a ell, les causes de la crisi econòmica s'han de cercar en tres pràctiques diferents: la manipulació monetària, la pressió fiscal per tal de mantenir una cort parasitària així com unes relacions internacionals ruïnoses i l'alienació dels béns de la corona entregats com a *mercedes* als cortesans.

Cal recordar que des dels del regnat de Felip III s'intervingué en la qualitat de la moneda, tàctica que es va fer més notòria en el regnat següent. El resultat va ser una devaluació traumàtica de la moneda castellana amb efectes totalment negatius per a les finances del regne de Castella i de la Corona d'Aragó.⁹⁹ Així i comentant la confirmació de Jaume I de la moneda jaquesa s'anota: *Moneda jaquesa y lo que importa a Castilla labrar moneda de intrínseco valor para no tener alteración jamás* (f. 106v).¹⁰⁰

Una de les conseqüències de la crisi econòmica va ser l'augment substancial de la pressió fiscal. Per tal d'escatir les nefastes conseqüències d'aquesta pràctica el comentarista es basa en un apartat de Zurita sobre els impostos de Sicília en temps d'Alfons III (f. 300). A tal efecte lloa la política restrictiva de la santa Seu en aquest cas i s'anota: *ejemplo para quitarse los tributos que al presente padeze España*. I per si l'origen d'aquests mals no

99 A. CAMPANER: *Cronicon...*, 368. Es ben coneguda l'ordre que prohibia la circulació a Mallorca de moneda del Perú, minva de pes i amb menor quantitat de plata. S'ordenà recollir-la, i encunyar-la de nou amb unes pèrdues superiors a les 30.000 L.

100 E. J. HAMILTON: *El tesoro americano y la revolución de los precios en España*. Barcelona, 1975.

quedàs clar, poc temps després postil'la: *jamás faltaron pretextos en Madrid para sacar tributos.*

Igualment important era l'alienació dels béns de realeng que invariablement havien anat a parar a mans de l'aristocràcia en forma de *mercedes*. D'aquesta manera quan Zurita parla que a 1296 es sol'licità a Alfons III que s'embargassin els béns de nobles i viles si no complien les seves obligacions (f. 308v), s'anota: *si se hiciese esto por aora en Castilla sería un buen medio para poder aliviar los vasallos y mejorar la Real hacienda la qual está, por las muchas mercedes hechas, robada.* El problema de l'augment de la pressió fiscal, moltes vegades incomprensible pels que l'havien de patir, era que afavoria el malcontent i donava armes a la teoria de la revolta, tant i més si s'imposaven en contra de les lleis d'un territori. En aquest sentit, quan Zurita parla de com el bisbe de Treveris va ser excomunicat per haver posat noves imposicions a les seves terres, s'ostil'la (f. 217): *Notta: este punto para los tributos de Madrid impuestos contra las leyes del Reyno.*

El problema és que la crisi econòmica afectava primordialment a la Cort i, especialment a la Casa Reial. No passava el mateix, segons opinava el comentarista, amb les cases aristocràtiques que vivien entre un luxe despilfarrador (f. 316v): *Si el author escribe esto de aquellos tiempos, que escribiría en este año de 1676 de Castilla en constándole que el Rey no tiene caudal ni para sustentar armada, ni ejércitos ni presidios ni aún para su plato, pues se ha visto faltar muchos días el pan y carne para dar las raciones a sus criados...*¹⁰¹

VII. 3.- L'enemic francès.

Un dels objectius de l'obra de Zurita era la de documentar les arrels de la tradicional rivalitat de la Corona d'Aragó amb França i com aquesta rivalitat influïa encara en la política dels Habsburg. La rivalitat, fins i tot personal, entre Richelieu i Olivares,¹⁰² la intervenció francesa a Navarra o Catalunya varen ser fets injustificables per part del comentarista, tant i més quan els catalans havien refusat el seu senyor natural i havien anat a cercar el rei de França com a Comte de Barcelona. D'aquesta manera, tot el context de política internacional que apareix en els comentaris es redueix gairebé exclusivament als enfrontaments amb França.

Els francesos, França i el seu rei, eren els enemics naturals dels espanyols i com a tals sovint utilitza termes despectius per referir-se a ells, qualificant-los més de mercaders que de veritables cavallers¹⁰³ (f. 242 v): *Repara quales son las condiciones y tratos de los franceses quando dominan y quando no son como zapateros de esquina o como amoladores de tixeras y cuchillos o vendedores de hilo de Flandes en los quales ni se halla vigor ni*

101 ZURITA f. 316v. Tractant Zurita de l'ambaixada que Alfons III envià al nobles de la Unió per medi del dominic Fra Valero: *Embióles a dezir con este religioso, que siempre quiso auer paz y concordia con sus súbditos, sobre todas las cosas del mundo; y para que entendiessen que aquel era su ánimo, les hazia saber que el auian desamparado los ricos hombres, creyendo boluer a lo antiguo, quando auia en el reyno tantos Reyes como ricos hombres, y les hizo diversas donaciones en muchas maneras, y ellos después que huieron lo que pudieron y pretendian: dando a entender que se mouian por estatutos de la Unión, el pusieron otras demandas, y pidieron coasas que si les fueran otorgadas, redundara en gran daño y perjuyzio del reyno; y porque no las quiso conceder, trabajarpon en poner discordia entre él y sus vasallos.* Fragment subratllat pel comentarista.

102 J. H. ELLIOT: *Richelieu y Olivares*. Barcelona, 1984.

103 Aquesta visió despectiva de la laboriositat dels països nòrdics front a l'esperit imperial i cavalleresc espanyol ha perdurat fins pràcticament avui en dia, el general Carlos MARTINEZ DE CAMPOS: *España bélica, el siglo XVII*, Madrid, 1968, 26-27, citant a Vandevyncht postil'la quan l'autor holandès afirma que els espanyols deixaren totes les empreses comercials en mans d'estrangers: *No dice en cambio aquel autor que dichos españoles, «grandes señores», se preocuparon más de gloria y de conquista que de comercio con países extranjeros.*

aliento para juzgar que tienen corazón.. Quan Zurita comenta la fundació de la ciutat de Perpinyà, ell anota: *mucho nos importara oy Perpiñán como en su principio y no en poder de los gabachos por la maldad de ma[?]jarit* (f.25). Com es veu, en el cas del nostre comentarista, l'odi als francesos era visceral, sense cap tipus de raonament, i la lectura de Zurita li donà armes per reafirmar la seva postura. Quan aquell explica que la causa de les alteracions de Palerm (que derivaren en les Vespres Sicilianes) va ser la deshonestedat d'un francès al qual mataren (f. 243), hi afegeix: *Lástima es que el autor no averiguase el nombre de este primer matador para que siempre fuese venerado de los hombres honrados, pero téngale Dios en el zielo. Y sea este su nombre*. D'aquesta aversió no es lliurava ni el monarca. Comentant un duel que tengué lloc entre francesos i aragonesos durant les Vespres Sicilianes, C1 anota (f. 259v): *Qualquiera que se atreviera a dezir que el Rey de Aragón no cumplió su duelo como buen cavallero miente, aunque lo diga el mismo Rey de Francia*.

De fet, gairebé tots els reis cristianíssims de França, eren especialment odiats pel comentarista als quals considerava paradigma del mal comportament i traïció. Parlant de la facilitat que tenien els monarques per incomplir la paraula donada, els juraments i capitulacions, acota (f. 341): *Raro de estos príncipes cumple lo que capitula y assí lo vimos en el Rey Francisco de Francia, preso por los españoles en la batalla de Pavía que no cumplió cosa ninguna de quantas prometió en Madrid, donde estuvo prisionero*.

Els francesos eren intrínsecament traïdors, covards i perversos. Ni els monarques ni els cavallers espanyols podien comportar-se de manera semblant. Així quan Zurita comenta les actuacions de l'almirall Roger de Llúria i el terrible càstig contra presoners francesos (als quals ordenà treure els ulls i turmentar fins la mort) a causa del saqueig de Girona, (f. 295v), anota: *Miedo de los gavachos pareziera si este valeroso cavallero no hubiera rodado tal casigo a los franceses*. Amb tot, i malgrat la decadència militar espanyola, el comentarista encara confiava en els espanyols en contra de la covardia innata dels francesos (f. 247v): *A un corazón heróico no le mueben razones, sino siniestros suzescos, pero si los tiene buenos, también puede haver agora Alexandros Magnos. Y con poco número de gente poner en razón a Francia y hacerse temer de las demás nazione*s. De fet, aquest monarca francès, apareix en diverses ocasions com a prototipus del monarca que incompleix la seva paraula. Parlant Zurita dels engans promoguts per Carles d'Anjou el 1289, es comenta (f. 341 v.): *De aquí devió tomar el Rey Francisco su engaño haziendo fabricar una aldea a la qual llamó Madrid para dezir que havia vuelto a la prisión. Por llamarse así el lugar donde estuvo prisionero que es la corte de España, a la qual se obligó a bolver en caso que no cumpliese lo capitulado como si valiesen para engañar a Dios respuestas de los juramentos tan frívolos...*

El que no cal dubte és que França era l'enemic natural dels espanyols, fins i tot per davant d'Anglaterra.¹⁰⁴ Aquest plantejament denota com el comentarista posava molt més esment en el que havia estat el conjunt de confrontacions externes tradicional d'Aragó. A més a més el perill de França era tant i més notori quan conseguí aglutinar altres estats al seu voltant. Entre totes les aliances, la més perillosa i mala d'entendre era la de la Santa Seu. Pel nostre comentarista era autènticament incompreensible com els papes a vegades havien actuat obertament en contra dels interessos dels monarques espanyols (*En habiendo intereses entre príncipes hasta la Casa Sancta se pierde ¡qué dolor!* [f.93]) i al costat de França aliada d'heretges i turcs. Així, quan l'historiador relata com el rei de França havia encomanat la defensa de Cesarea durant les creuades, comenta: *Los daños que han hecho*

104 ZURITA f. 269. Fins i tot tenint en compte la negativa de l'església anglicana a l'obediència al pontífex. A tal efecte el comentarista anota: *Notta: quanto toleró el Rey de Aragón no negar al pontífice la obediencia pues con menos vesaciones se la negó el de Inglaterra y todos sus vasallos*.

franzeses a la cristiandad son indezibles, pero lo peor es que no han zestado y por conozerlos aun los herejes llaman al Rey Francés de la manera que al turco enemigo común (f. 194). A més a més, la Santa Seu era molt perillosa ja que els seus arxius i la seva diplomàcia mai oblidaven (f. 330): *Lo que creéis que estava olvidado buelbe a suscitar el pontífice nuevo*.

En aquest sentit, i tal com era d'esperar, la qüestió siciliana era especialment sagnant. Zurita analitza una conspiració inspirada pel papa en temps d'Alfons III. El pontífex envià una sèrie de religiosos i seglars amb cartes i ordres d'avalotar el poble utilitzant com excusa el malcontent popular a causa de la fiscalitat. La sedició va ser descoberta i no s'acabà fins que s'executaren els principals cabdills. C1 intenta racionalitzar la postura del papa, però no pot més que anotar (f. 300v): *buena quenta daría a Dios el Pontífice de estas muertes y de los daños que sin ellas se seguirían porque una vez preso el fuego en una casa, aunque se ataje con brevedad ni queda teja en el tejado, ni tabique vezino en pie ni a la casa en su propio lugar o por arrojada o quebrada o robada*. En general la crítica als pontífexs, en tant que senyors temporals, es fa a vegades ferotge (f. 242): *Repara como también los Papas (según la naturaleza de hombres) y no de su dignidad están sujetos a pasiones*.

VII. 4.- La qüestió italiana.

Cal no oblidar que el període 1676-1680 estava marcat en política exterior pels conflictes bèl·lics amb França i les revoltes italianes (Messina i Palerm).¹⁰⁵ En la mentalitat del comentarista els dos fets estaven íntimament lligats. No cal dubte que per a ell, les revoltes italianes es devien en bona mesura a la tasca dels agents francesos que actuaven en els territoris de sobirania hispana (*¡Quantas vezes han intentado los franceses tener el dominio de Italia!* [f. 238]). Les primeres notes d'atenció del paper que havia de jugar la monarquia hispànica a Itàlia es troben en temps de Jaume I (f.184v) quan s'anota: *Conbiene desde aquí leer con atención para conozer el derecho que tienen los Reyes de Castilla al de Sicilia*. De fet, comentant la renúncia als drets de Sicília sobre l'infant Don Jaume i com aquests passaren a la Corona de Castella (f. 299v) anota: *notta: esta renunziación y en qué tiempo fue hecha*. Tot i això no nega el paper del malgovern dels espanyols entre les causes de la revolta. Així quan Zurita parla de la revolta de Messina que originà les vespres Sicilianes (f. 278), postil·la: *quien esto lee y vee lo contrario en estos tiempos podrá discurrir sin pasión quales habrán sido las causas y motivos que habrán dado los nuestros pues los Mesineses no pudiéndolo sufrir se han entregado voluntariamente a sus mayores enemigos. ¡Qué dolor!, ¡qué malos virreyes llenos de codicia se usan!*. Igualment, quan comenta la política del rei aragonès, anota (f. 238v): *Notta: este año de 1280 lo que hazía el Rey Don Pedro de Aragón y lo que haze 400 años después un Rey de Castilla y Aragón, este año de 1680*.

Val a adir que a 1676 el problema de Sicília era summament complex. Des del punt de vista de C1 aquesta complexitat s'explicava en part per la rivalitat entre Palerm i Messina, l'acció dels agents francesos i també en el malgovern dels espanyols (*Este desamor se ha trocado estos años de tal manera que Mesina los ha llamado [als francesos] contra su Rey y Señor natural Carlos Segundo. Y no quisiera yo que hubiesen tenido razón* [f. 200v]). D'alguna manera, intuïa que si Palerm era partidària del domini espanyol, els mesinesos mantenien una postura històrica contrària (f. 248v): *Nunca (se puede dezir) fueron los mesineses amigos de los españoles*. Això no obstant, els habitants de Messina

105 Luís Antonio RIBOT GARCIA: *La revuelta antiespañola de Mesina. Causas y antecedentes (1591-1674)*. Valladolid, 1982.

no eren intrínsecament perversos com els francesos i se'ls reconeixia algun punt de gallardia (f. 249v): *Estremado ánimo de los mecineses en defenderse hasta las mujeres.*

És precisament la diferència de comportament dels mesinesos en temps de Pere III i en temps de Carles II la que provoca un major estupor en el comentarista. El fet curiós és que justifica com en el S. XIII els sicilians tengueren dret a variar de monarca, sense admetre que aquest mateix dret es tengués 400 anys més tard (per a ell el fet de què es produís en una xifra tan rodona té un cert sentit místic). Val la pena recordar que segons la seva anàlisi el panorama és molt semblant: un conflicte a tres bandes entre espanyols, francesos i sicilians. Si en el primer cas, va ser el malgovern francès; en el segon era la tasca sediciosa de certs agents. Lògicament, aquest plantejament obviava el paper en la sobirania de Sicília, de la Santa Seu, i la rivalitat existent entre Mesina i Palerm. De fet Zurita explica com arran de les Vespres, s'envià una ambaixada per tal de recomanar que els sicilians continuassin sota l'obediència de l'esglèsia i els mesinesos (f. 247): "*embiaron a dezir a los de Palermo que no tuviessen presunción de quebrar la paz universal y violar la fe que avían prometido: porque ellos no avían desechado el yugo del rey Carlos para sujetarse a otro príncipe extraño*". A aquesta postura, el comentarista hi afegí: *Notta: lo que dizen los mezineses si viene bien con lo que han hecho estos años revelándose contra el Rey mi señor Carlos segundo y llamado al francés para que los defienda.*

Emperò tal com s'ha vist, es dolia de què la mala administració espanyola provocàs el malcontent (f. 244v): *Quien leyere esto contra franceses y huviese visto tomar la parte contraria a Mesina contra españoles sabrá lo que dize el capítulo 10 del eclesiástico; es de fee como lo hemos tocado con las manos. Y es que: Regnum agente in gente transfertur propter iniustitias, et iniurias, et contumelias, et diversos dolos. Todos podrán ser mesineses, sino los tratan bien españoles o franceses.*

VIII. - L'ofici de rei.

No cal dubte que la conceptualització de la corona i del paper del rei dins la societat barroca que manté el comentarista beu de multitud de fonts, a vegades contradictòries, cosa que provoca que, en segons quins aspectes, el seu procés de raonament pugui semblar desestructurat. D'aquí que els progressius canvis que, de manera inconscient, es van donant dins els Anales de Zurita sobre l'origen i funcions de la monarquia pesin especialment dins el seu pensament.

D'aquesta manera és el propi Zurita qui aporta els elements de judici per conceptualitzar la figura del bon rei. En aquest sentit, la prudència era un valor superior, especialment pel que feia a decisions que afectaven al conjunt del poble: *Los Reyes que toman casos arduos en su empeño no deben desistir de ellos hasta darlos fin por ser mejor no comenzarlos por los que resulta después de ser tenidos en poco de sus enemigos (y si se puede dezir) de españoles, desentimado de ellos con la murmuración que es su inlealtad* (f. 150v). Emperò existeixen notables diferències entre l'historiador i el comentarista. Per aquest darrer, el monarca ha de ser un arquetipus de pare, savi, legislador i cavaller. No cal dubte que serà Jaume I el prototipus històric de bon monarca, on la legitimitat ve no sols del pacte, sinó de la intervenció celestial en la seva concepció.¹⁰⁶ A més la documentació de la minoria d'aquest monarca, amb els problemes que comportà, li servia de model per entendre la minoria de Carles II. No de bades, Jaume I serà el paradigma de bon cavaller (= bon militar). Ell hauria impedit la pèrdua de Portugal o la pèrdua de poder front als vassalls (f. 117). Havia tengut actituds nobles enfront dels seus fidels i no respecte dels ministres i

licenciats (ff. 124 i 142v) i no hagués dubtat en morir per defensar el seus drets i honor (*así como los ministros no tienen manos para recibir no deben tener pies los reyes para no exponerse a huir* [f. 149]). Igualment era model de bon legislador i pare del poble (*los reyes que morían en la guerra eran padres de los pueblos*[f.31]), reparant les injustícies que els nobles anaven provocant i retallant el poder a les oligarquies municipals que impediien el reforçament de la corona.

La principal funció dels reis és la defensa del Regne, (Conservació i Defensa) emperò el comentarista també tenia clar que eren els propis monarques, les seves filies i fòbies personals, la causa de molts dels conflictes internacionals. En tot cas, a més de conservar i mantenir la corona, la principal obligació del monarca era la de vetllar per la quietud pública i la felicitat dels seus súbdits. Aquest ordenament partia de la divinitat i, en cas de no complir-se, el càstig també podia arribar als monarques: *el adagio de que cuando yunque, yunque, llega también a los reyes* (f. 92v).

L'estat natural dels prínceps, per tant, era la guerra. Amb motiu de les noces de l'Infant Don Hernando a Burgos, s'anota de manera sarcàstica: *pocas veces se habrán visto tantas personas Reales en quietud y regozijo* (f. 196). Aquests conflictes, fins a cert punt, es podien comprendre ja que hi havia en joc l'honor del sobirà que era, al cap i la fi, l'honor del conjunt dels seus súbdits. El problema era quan els monarques actuaven de manera poc honorable i afavorien les tensions i l'esclafit de conflictes armats (f. 342): *Mala gana tiene de quere paz el que propone cosas que por naturaleza ni se deben proponer ni dejar de parecer ridiculas a los que saben bien los antezedentes sobre los que se desean*. Si bé aquests comportaments poc honorables dels monarques es podien comprendre, no es podien tolerar quan els conflictes venien provocats pels mals consells dels ministres. En aquest sentit, i tal com es veurà, la crítica als *validos* era total. El rei no tenia cap dret a renunciar a cap fragment de la seva sobirania, ni tan sols momentàniament, en un dels seus ministres. Sols en el cas de les minories, i per imperatiu inexcusable, aquest fet es podia explicar, emperò era molt perillós: *repara en lo que consiste el zelo de los que engañan al Rey menor pretextando su honor y bien de sus Reinos* (f. 115).

VIII. 1.- L'origen de la sobirania.

Resta clar que segons Zurita la sobirania s'interpreta com una dialèctica entre el poder de la noblesa i les municipalitats amb la corona. Indirectament es desprèn que en un principi la sobirania es fonamentà en un pacte, però vinculat a la legitimitat dinàstica i a la decisió de la divinitat. En conseqüència la dialèctica no es dona entre iguals, sinó entre el sobirà i els seus vassalls. Originalment, el monarca havia estat elegit, emperò amb el temps, el sistema s'havia modificat per donar estabilitat a la república. L'origen de la sobirania es troba en un pacte llunyà, però en el present era Déu qui legitimava aquest fet per la via de la transmissió dinàstica¹⁰⁷ i la prelatió dels vells sobre els joves, dels pares sobre els fills (f. 330): *Los que siguieron a D. Alonso [el Savi de Castella] fueron verdaderos y legítimos vasallos, hijos de la razón, y si yo viviera entonces siguiera esta posibilidad aunque quedase destruido como le suzedió al que sigue la menor parte..* D'aquesta manera fidelitat al senyor i a la divinitat eren dues cares de la mateixa moneda. Si en un principi, el comentarista acceptà aquest plantejament, aviat es regirà en contra d'aquesta

107 Els teòrics polítics catalans, partidaris de la generalitat, sovint parlaren del tema de la monarquia electiva. Per a ells, el camí natural era que s'elegís al fill major del monarca que, a més a més, sovint tenia el càrrec de Lloctinent General del Regne. Vegeu, per exemple: Xavier TORRES [edició a cura de]: *Escritos políticos del siglo XVII. Tom I. Noticia Universal de Cataluña, de Francesc Martí Viladamar*, Barcelona, 1994.

interpretació. Quan Zurita comenta “*que cosa era honor en Aragón*”, ell postil·la (f. 102) *más eran súbditos estos reyes que absolutos*.

Pel nostre comentarista, l'origen de la sobirania era la divinitat que s'expressava a partir de la legitimitat del naixement de l'hereu i la seva supervivència. I aquest fet venia provocat per una intervenció directa de la Divina Providència. Per això, al darrera de qualsevol sobirania hi ha el Rei de Reis. Així es veu quan Zurita comenta que Jaume I després d'entrar a València després de pacificar la sublevació dels musulmans (f. 154): “*Alçose el pendón del Rey en la ciudad y el Rey se arrodilla rindiendo graias a Dios*”. *Buen Rey es aquel que sabe reconocer al verdadero Rey de los Reyes*. La submissió de les accions dels monarques a la voluntat divina havia de ser total. D'aquesta manera, la persona qui menyspreava al rei terrenal ho feia al celestial. Com en altres casos és Jaume I que serveix com a model de monarca. A tal efecte, i anotant els conflictes que per la successió del comtat d'Urgell esclataren entre Aurembiaix i el comte Garau, el comentarista anota (f. 123): *aunque tuvo gran sciencia Salomón, es zierito que la empleó peor que este simple D. Jerao, poque aquel se perdió por no obedezzer al Rey del zielo y éste al suyo de la tierra*.

Aquest plantejament implicava que el reis eren en primer lloc súbdits del monarca diví. Si, d'una banda els súbdits terrenals estaven sotmesos en tot a la voluntat del monarca, els monarques terrenals ho estaven a la divinitat. D'aquesta manera es critica obertament aquells monarques que habitualment incompleixen els juraments (f. 337): *Yo (si he de confesar mi rudeza) no entiendo la manera que salvan para Dios los juramentos que hazen los príncipes de la tierra*. En cas d'actuacions contàries a la llei divina, la Providència podia actuar castigant-los. A tal efecte Zurita relata (f. 275) com Alfons el Savi de Castella afirmava que si ell hagués estat conseller de Déu a la creació, el món hauria estat millor. El comentarista es regirà i anota: *Author grave refiere que cayeron tantos rayos por castigo de esta blasfemia zerca de su persona que el fuego de uno quemó la toca que tenía en la cabeza su mujer la reina. Y que estos yban zesando al paso que él yba confesando con dolor y arrepentimiento sus pecados con el propio religiosos a quien él había maltratado porque se los había reprehendido en Segovia*.

Tot i això, es reconeixia que en un passat llunyà, del qual no en quedaven documents probatoris, com la corona i l'aristocràcia tenien un origen semblant. En aquest sentit, el patrimoni d'uns i dels altres (la possessió de la terra) anava sempre lligat. D'aquesta manera, les *mercedes* que el monarca concedia als nobles sempre es feien a base de disminuir el patrimoni dinàstic. Així quan Zurita comenta que Ramir I prohibí la donació de bens de la corona i dels problemes interns que aquesta ordre provocà, ell comenta (f. 57v): *no deven los reyes dar sus patrimonios*. Aquesta és pràcticament una constant al llarg dels comentaris, segurament deguda a la política patrimonial dels monarques anteriors. Tant i més si es té en compte que a finals del S. XVII, les persones que monopolitzaven el favor reial feien impossible que la corona premiàs veritablement als qui s'ho havien guanyat (f. 317): *Punto especial y digno que le sepa mi rey y señor Carlos Segundo para que viendo lo que el reportaría tener otra tal resolución execute. Y que por más bien tubiere considerando con quan diferente pretexto se han hecho tantas mercedes en personas principalmente que en lugar de haver derramado su sangre y gastado su patrimonio y mozedad en su servizjo para merezerlas le han robado a sus vasallos en los puestos ...*

Són habituals els comentaris de com la corona (i fins i tot les municipalitats) han de mantenir intactes els seus patrimonis si volien continuar amb el seu poder. Així quan Zurita parla dels problemes que tengué Pere II quan acudí a Roma per coronar-se i el que suposà aquest fet per Aragó, s'anota (f. 91): *los Reyes y comunidades deven contenerse*

mucho en hazer otros dueños de lo que poseen. I encara unes línies més endavant quan Zurita comenta les mercès que va fer aquest monarca amb motiu d'imposar el monedatge comenta (f. 91v.): *el Rey que de sus rentas Reales haze mercedes se pasará en no teniendc a ser tirano porque querrá la de sus vasallos y aquí se conoze pues resultado de la liberalidad del Rey el tributo del monedatge.*

L'origen comú de la noblesa i la corona es veu clar en un altre capítol del regnat de Jaume I. Relata Zurita com arran dels conflictes del rei i el vescomte de Cardona Jaume I li demanà al noble les escriptures que provaven la seva possessió sobre determinats castells. El vescomte de Cardona respongué que no podia acudir ja que es trobava malalt i demanava ajuda per localitzar les escriptures que tenia en vista de l'allau documental que tenia en el seu poder. El comentarista se n'adonà clarament de què al darrera aquestes tàctiques dilatòries es qüestionava la sobirania del monarca i fins i tot la seva legitimitat dinàstica, per la qual cosa anotà (f. 209v): *aunque pudiera zifrar pues era tan arrojada en responder lo que otros que fue dezir que presentase las escripturas por donde era Rey sin que los suyos no tuviesen parte en su elección y que con esto estaba prompto a mostrar las suyas.*

VIII. 2.- La qüestió de la tirania.

Cal recordar que a partir de la segona meitat del S. XVI el tema de la tirania, el tiranicidi i el dret a la revolta havia estat tema de polèmica entre els intel·lectuals, i especialment els castellans. Els esdeveniments d'Aragó en primer lloc, i posteriorment els de França, Anglaterra, Catalunya i Portugal havien demostrat que el tema era quelcom més que una simple discussió teòrica. La monarquia hispànica ho havia patit personalment. Per aquest motiu de manera implícita el comentarista sovint cita els problemes que pot provocar un monarca que es converteixi en tirà. Fonamentalment això es produeix quan els seus actes estan fonamentats per interessos particulars, en els vicis o els consells de certs ministres i deixant de banda el bé de la república (f. 276): *El premio como el castigo conserban los Reinos y monarchías.* Per principi, el monarca ha de ser el pare dels seus súbdits i ha de treballar i lluitar pel seu benestar i felicitat. D'aquesta manera, la seva teoria política entrava en contradicció amb les de Maquiavel (f. 241v): *El príncipe que haze vejaciones a sus súbditos puede creer que le están azechando para destruirle otros tantos enemigos como los que tiene vejados.*

En conseqüència, el corpus ideològic que es desprèn és un conjunt contrari a la raó d'estat maquiavèlica, molt d'acord amb l'ideal cavalleresc dels temps passats (f. 336 v.): *Desafío que descubre la honra y prez de los tiempos pasados.* Un rei ha de ser lleial, just, ha de mantenir la paraula, protegir els dèbils,... En cas contrari es converteix en un tirà i Déu el poc castigar amb la pèrdua del regne i fins i tot de la vida. Quan es comenten certs actes de la guerra de successió castellana entre Don Sanxo i els Infants de la Cerda en què el monarca no mantingué la seva paraula, postil·la (f. 241): *Estas las señas son sino me engaño no del hijo de un rey, sino de un tirano.* El prototipus de tirà que apareix en els comentaris és Carles, rei de Sicília, contra el que esclataren les Vespres Sicilianes. La revolta popular provocà que la sobirania passàs a mans del rei d'Aragó, cosa intrínsecament positiva pel comentarista, però que analitzada en profunditat planteja greus incongruències (f. 250): *La maldad de este Carlos fue castigada por Dios, diría yo, el qual le zegó para que perdiese Reyno y honra.*

El perill de que un monarca es convertís en un tirà era real, emperò fins i tot en aquest cas es recomanava la submissió dels súbdits (f. 244 v). La negativa al dret de revolta es justifica fins i tot en el cas dels tirans. Per al comentarista sempre s'ha d'esperar la justícia divina que, al cap i la fi, retornarà la justícia a un determinat territori. Sols en un

cas especial es podria justificar aquest punt, en el de monarques heretges, dels que la guerres de religió n'havien aportant diversos exemples, (f. 22v): *nunca tendré por cosa razonable que los vasallos tengan tesón con sus reyes, sino en caso de herejía; no quiera Dios que esto suzeda a ninguno que sea cathólico cristiano*. Un exemple ben present d'aquest punt s'havia tengut en Anglaterra, que rei i poble havien negat l'obediència al pontífex a causa de les vexacions, malgrat que Aragó n'hagués hagut de resistir moltes més (f. 269).

VIII. 3.- La crítica als *validos*.

No cal dubte que per al comentarista la sobirania era irrenunciable, per tant bona part dels problemes polítics d'Espanya era en la delegació del poder que havien tengut el reis en els *validos* que més es preocupaven dels seus interessos particulars que del bé de la república ([...] *los ministros no tienen manos para rezibir[...]* [f. 149]). En aquest sentit, la crítica a l'aristocràcia cortesana és constant, mentre que el comú del poble (malgrat la seva volubilitat) i els governs municipals, es mostraven més aprop de la corona (f. 307v): *el interés particular en las repúblicas es peor que langosta para los frutos*.

Tot i això es reconeix la necessitat que tenen els reis per a disposar de ministres fidels. Emperò el primer que han de considerar aquests és que eren fonamentalment vassalls del seu senyor i havien de servir els seus interessos i no els particulars (*Dios nos libre de los intereses propios* [f. 208v]). De fet una crítica constant als *validos* era que aquests es valien de la debilitat dels monarques per assolir més cotes de poder personal. De fet, tant Zurita com el comentarista eren conscients de com la noblesa es podia aprofitar de les debilitats (i especialment sexuals) dels seus sobirans. Quan Zurita comenta de Pere II: *“y como sabían que el rey era demasiadamente dado a mugeres, entreteníanle con sus mugeres y hijas, las más hermosas que avia”*, el comentarista puntualitza (f. 101): *al Rey a quien conozen vizio le dan por allí la herida sus más validos*.

En aquest sentit cal tenir en compte que el comentarista distingeix clarament entre el conseller i el *valido*. C1 considerava imprescindible l'existència del Consell Reial, emperò aquest havia d'estar integrat per homes bons i entesos que de cap manera havien d'usurpar la sobirania de la monarquia. Els consellers, abans de res havien de ser homes entesos, súbdits fidels i bons cristians. En tot cas, la naturalesa del consell era aconsellar i no dirigir ni substituir. La darrere paraula sempre havia d'estar en mans del monarca (f. 198): *Poco importan los buenos consejos si no se toman o los perturban torziendo el sentido que pueden zerca de los reyes*. Un bon exemple de com els vassalls poden actuar a favor dels interessos del regne en contra fins i tot dels desitjos personals del monarca es té quan Zurita relata els miraculós embaràs de Maria de Montpeller a causa del parany que els seus súbdits posaren al rei (f. 95v.): *Estos sí que son buenos y leales vasallos, pero no los alcahuetes que distraen a los reyes*.

La noblesa, en general, i els *validos*, en particular eren barreres entre el monarca i el seu poble. Per al comentarista, la principal funció d'aquests era evitar que els monarques estassin informats del vertader estat dels seus regnes i dels seus súbdits i a tal efecte, calia trencar aquestes barreres. Un bon exemple d'aquest pensament es té en el capítol del sopar de Tarragona que preludeja la conquesta de Mallorca. Tot inspirant-se en l'amfitrió, es comenta: *Lo que puede un hombre que sabe en la zercanía de los reyes. Y lo que pierden los tales reyes en no abrir las puertas para los hablen todos quitando los estorbos para que puedan hablar lo que saben, y la verdad sin temor a los poderosos los quales con sus manías ponen*

*condados en las bocas de los vasallos para que no conozcan los reyes las maldades que pasan en sus Reinos, dignos de castigo y de prompto remedio [...].*¹⁰⁸

Les experiències del duc de Lerma i del Comte-Duc d'Olivares havien estat nefastes. Emperò la situació s'havia degradat més durant la minoria de Carles II amb *validos* estrangers o personatges tan criticats com Valenzuela. Sols el bastard reial es presentava, des de la perifèria, com una solució possible a la mala administració de la sobirania. De fet, és aquest punt un dels més notoris per entendre la dialèctica passat-present en el comentarista, ja s'ha dit com són poques les anotacions directes sobre aquest personatge que realitzà el comentarista, però algunes s'hi poden interpretar. El problema era que el príncep era de sang reial i podia planificar anar més enllà d'un simple *valido*. Així quan Zurita comenta com l'infant Sanxo qüestionà la corona a Jaume I, s'anotà (f. 111): *no son buenos junto a los Reyes aquellos sujetos los quales pueden tener derecho a la corona, principalmente en tiempo de menor edad.*

VIII. 4.- El paper dels súbdits.

Tal com s'ha vist, el concepte del monarca està totalment immers dins una determinat ideologia predominant a finals del S. XVII: la monarquia absoluta d'origen diví. En aquest sentit, el rei que aquí es dibuixa està totalment allunyat de les conceptualitzacions del P. Mariana o d'altres memorialistes de l'època. Emperò aquesta conceptualització provenia més de sentiments visceralment de d'una profunda introspecció teòrica. És precisament la lectura de Zurita qui provocarà un greu conflicte en el comentarista ja que podrà descobrir que el concepte de la monarquia (tal com es plantejava en aquells moments) no era una realitat eterna, emanada de la providència, sinó sotmesa a variacions històriques notables. En conseqüència, el paper del poble havia experimentat també modificacions. Quan Zurita relata el desafiament de Ferriz de Liçana a Jaume I (f. 192) el comentarista acota: *atrevimiento de un vasallo contra su Rey el qual si en estos tiempos lo pensase qualquiera le tendría yo por de los delictos de crimen de lesa majestad pero en aquellos tiempos se desnaturalizavan los vasallos y se pasavan siendo cristianos a favorecer de los moros y a servirlos contra sus propios reyes y después se componían y se volvían [...] de la honra ni castigo de la Inquisición.*

D'aquesta manera s'estableix una dialèctica profunda entre passat i present. Entre les teòriques llibertats de les municipalitats medievals que arribaven a enfrontar-se i amenaçar els reis i els vassalls i súbdits del darrer quart del S. XVII. I és que pel comentarista, la societat es divideix fonamentalment en dues parts: el rei, que pot delegar poders momentàniament, que mana, i els vassalls, súbdits que obeeixen. D'alguna manera, el plantejament de la societat ideal és el de la milícia. La funció dels súbdits (com la dels soldats) és la d'acomplir ordres i tasques que moltes vegades no es comprenen, però que en conjunt tendeixen a la glòria del seu senyor. Com es pot comprendre, qualsevol acció en contra d'aquesta estructura es considera com a sedició.

La funció dels súbdits, per tant, és la de treballar i defensar l'honra del seu monarca, sense qüestionar les seves decisions, tota vegada que ells no en tenien de pròpia. Existeix un capítol de les Vespres Sicilianes que denota ben bé aquesta postura. Zurita relata (f. 252) com els ambaixadors de Pere III *retaren* a un duel a Carles de Sicília quan aquest acusà el rei d'Aragó de traïdor i de mentir. Els ambaixadors el *retaren* per defensar el seu senyor, donant a Carles l'avantatge a causa de la seva edat. El comentarista hi afegí: *Gran resolución de leal[es] vasallos, y yo si he de dezir verdad les tengo invidia, aunque haría lo mismo.*

El problema d'aquesta estructura piramidal és que tots aquells que tenen determinades parcel·les de poder poden intentar assolir-ne més. I els que es troben més propers del poder absolut poden intentar suplantar-lo. D'aquí el gran perill que el comentarista veu a les conspiracions de la noblesa, conspiracions de les que Zurita en documenta un bon grapat. Per als vassalls que s'atreveixen a atemptar contra la sobirania o l'honor del monarca, no hi ha cap possibilitat de perdó. Parlant de la justícia de Jaume I contra els Liçana comenta (f. 192v): *Los vasallos soberbios con su Rey, el verdugo los humille*. Això queda igualment reflectit en els comentaris que s'anoten quan Zurita relata la guerra entre el bisbe de Saragossa i el rei Jaume I. En aquest cas, el problema era doble ja que a la condició d'esglesiàstic s'hi juntava la de noble del bisbe i germà d'un mort per la mà de Jaume I (*bueno andaba este obispo*). Tot i això es comenta la necessitat que hi hagués hagut de penjar el prelat ja que *malo es consentir que pacte con su Rey un vasallo sin luego que se rinda aorcarle*.¹⁰⁹

De fet, una de les majors sorpreses del comentarista era el tractament que, en el passat, havien donat alguns nobles als monarques. El tema de reflexió és constant ja que per a ell el concepte de la monarquia feudal era totalment incompreensible (f. 214): *lo que en los tiempos pasados era permitido, fuera en estos pecado a la iguala de crimen lese maiestatis*.¹¹⁰

A partir d'aquí, la lectura de Zurita serví al comentarista per entendre com a la Corona d'Aragó, les municipalitats havien servit de contrapès entre els monarques i la noblesa. Des del seu punt de vista, tots els súbdits estaven sotmesos al poder superior del monarca, des del noble més preeminent fins al darrer pagès. Amb tot, era el poble, les municipalitats qui tenien en darrer extrem un major poder ja que controlaven el capital i podien posar en peu de guerra multitud de persones lliures. Per tant un perill important era que algú aconseguís crear animadversió entre el monarca i els seus súbdits: (f. 316): *Dios nos libre de que se comienze a encender el fuego de la mala voluntad a su rey de sus vasallos. Y no quiera Dios que lo vean mis ojos en España*. Aquest plantejament queda reforçat en el capítol de la guerra de successió castellana entre Don Sanxo i els Infants de la Cerda. Per al comentarista, tot el plantejament era una aberració que capgirava la successió natural dels esdeveniments. Emperò aquesta capgirada no hagués estat possible sense la instrumentalització popular (f. 241): *Si tales y tan malos hijos semejantes a Absalón no tuviesen vasallos infames, aunque de tan superior jerarchía que los ayudasen, no habría Davides sustitutos ni Alfonsos desheredados ni reinas madres [...] sanotas en Toledo*. En un principi es podria pensar que el comentarista s'inclinava més a afavorir postures populars en vista de les crítiques que realitzava a la noblesa. Emperò, si els primers comentaris, seguint un tant el propi discurs de Zurita, permetien aquesta deducció, poc a poc se n'adona de com el poble és voluble i poc fiable. Així, quan Zurita comenta la confederació d'aragonesos i catalans en contra de Jaume I, segurament recordant els casos de Catalunya i Portugal, s'anota (f. 115): *desdichado es el Reyno donde esto sucede*.

La lectura de Zurita degué provocar un vertader conflicte en el comentarista respecte de l'enorme poder de les municipalitats a la Corona d'Aragó ja que a la Castella de 1676 es trobaven molt controlades i en mans de la noblesa (f. 118). És cert que en alguns moments es lloa la independència municipal. Emperò la critica quan aquesta toca la sobirania de la corona, tal com es veu en els conflictes de Jaume I i la ciutat d'Osca (f. 118). Tot seguint a

109 ZURITA f. 117. *si a este obispo le ahorcara otro alcalde* [tinta correguda]

110 Sobre la identificació entre delictes i pecat en el barroc, vegeu: F. TOMAS Y VALIENTE *et alii*: *Sexo barroco y otras transgresiones premodernas*. Madrid, 1990.

Zurita, en aquest cas, el comentarista nega als súbdits legitimitat per a la revolta i la sublevació en un context que s'atracava molt als teòrics francesos i que rebutjaven la defensa del tiranicidi. D'aquesta manera no pot estranyar que quan Zurita documenti paus entre Jaume i i els seus súbdits, el comentarista es regiri en els seus principis.¹¹¹

Al cap a la fi, un monarca sense súbdits no es podia entendre. Zurita narra un esdeveniment de la història italiana que va ser llegit amb atenció i comentat per C1 (f. 201): *“Escribe el Papa Pío una cosa bien estraña, que pronunciada la sentencia y las causas de la pronunciación dixo Conradino, hablando en latín, que él no avía querido ofender a la Iglesia, salvo cobrar el reyno que le pertenecía, que injusta y tiránicamente se le avía usurpado: y que confiava que alguno de su linaje y sangre no dexaría de vengar su muerte: y dichas estas palabras sacó un guante de la mano y lo arrojó al Pueblo, como un señal de investidura, diziendo, que dexava heredero a don Fadrique de Castilla, hijo de su tía, y que aquel guante fue a poder de un cavallero que después lo dio al Rey don Pedro de Aragón, que fue el gran vengador de aquellas injurias”*. Com es pot comprendre, aquesta notícia cridà molt l'atenció del comentarista ja que refermava les seves teories sobre el dret que tenien els reis de Castella a les possessions italianes. Emperò també cridà l'atenció que fos el poble el marmessor de la darrera voluntat d'un monarca traït. El guant, símbol cavalleresc, es converteix en un element d'anàlisi de gran valor: *Esta noticia debiera ser vulgar para que se sepa que aún para la hora de la muerte no falta la senia de un guante contra tiranos*.

De fet, en molts d'aspectes es reconeix com algunes revoltes poden tenir justificació, tot i que cal recordar que en aquest temps s'havia teoritzat molt en contra d'aquest punt. Així, quan es comenta com els sicilians condemnaren a pena capital a Carles, príncep de Salerm i com salvà la vida per intercessió de la reina d'Aragó, s'anota (f. 278): *a mucho peligro tuvo este príncipe la vida por el enojo de los que antes habían sido sus vasallos. Y es buen exemplo para que los reyes presentes no pongan a los suyos en desesperación por malos tratamientos ...*

VIII. 5.- El dret a la revolta.

Tot i que en alguns moments el comentarista pot arribar a comprendre que el poble té dret a la resistència front a la tirania, es pot dir que en cap moment accepta com a solució la revolta. La resistència armada (activa o passiva) no té cap legitimitat. A tal efecte, els esdeveniments de les Vespres Sicilianes li serviren per justificar-se completament (f. 244 v.). És significatiu que com a justificació de la seva postura es fonamenti en el capítol 10 de l'Eclesiastès que precisament marca els perills de que monarca i súbdits permutin els papers i recomana la submissió als monarques i poderosos fins i tot quan actuen de manera injusta.

En no poques ocasions, la voluntat popular era manipulada pels interessos dels poderosos i les possibles solucions els afavorien a ells i no al comú de la població. Emperò, i en tot cas, la resistència armada era intrínsecament negativa. Els problemes que provocava eren molt superiors als possibles triomfs i a més a més perjudicava tant als que la provocaven com als veïns, entenen-se com un incendi provocant una epidèmia de desordres: *porque una vez preso el fuego en una casa, aunque se ataje con brevedad ni queda teja en el tejado, ni tabique vezino en pie ni a la casa en su propio lugar o por arrojada o quebrada o robada* (f. 300). Els desordres públics que generen provoquen més problemes dels

111 ZURITA f. 121: *“Cuando leo estos ajustes no me puedo contener de sentimiento porque se [libran?] mejores partidos los leales que no los traidores [il'legible].*

que haguessin suportat si haguessin continuat suportant una injustícia (f. 243): *Lo anejo de los tumultos es la rapiña como después de la zena, el sueño.*

El capítol de les Vespres Sicilianes dona peu al comentarista per diverses disquisicions sobre les relacions de la corona amb el seu poble i del dret a la revolta que tenien. Zurita cita el cas de com en temps de l'elecció com a pontífex d'Honorí III dos religiosos entraren a Sicília per ordre del papa "*con letras y provisiones suyas para diversas personas eclesiásticas y seglares, y con ellas alteraron y commovieron los ánimos de los sicilianos contra el rey D. Pedro: a la misma sazón el ejército francés estaba en Cataluña y persuadieron a muchos que obedeciesen y siguiesen el nombre y voz de la Iglesia*". A partir d'aquest paràgraf, convenientment subratllat se postil·la ((f. 299v.): *buen capítulo es este para contar lo que pasó en Madrid cinco años a pidiendo persona superior que se quitasen los tributos influyendo los ánimos con papeles impresos que no dañaron poco.* De fet, Zurita explica que la conjura instigada pel papa s'extingí amb l'execució de Joan Celamida i altres, cosa que provoca un agre comentari en contra del papa (f. 300v).

RESUM

L'objectiu del present estudi és donar a conèixer un veritable 'ego-document'. Es tracta d'una sèrie d'anotacions i comentaris marginals que se localitzen en el primer volum de los *Anales de la Corona de Aragón* de Zurita conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca. En ells s'hi troben reflexions personals sobre esdeveniments del passat que trascendeixen al present de l'anònim comentarista i que foren realitzats a partir de 1676. Emperò, a més a més tenen la virtut de servir per poder esbrinar les línies mestres del procés de construcció de la ideologia d'un personatge castellà preocupat tant pels aspectes de l'alta política del regnat de Carles II com per l'estructura constitucional i tot el que passava a la Corona d'Aragó.

ABSTRACT

The aim of this study is to bring to light a real- 'ego-document'. We are talking about a series of notes and commentaries added in the margin of the text in the first volum of the *Anales de la Corona de Aragón* by Zurita, which can be found in the Archives of the Kingdom of Majorca. They contain personal reflections on past events which affected the present of the anonymous commentator, and which were jotted down from the year 1676 onwards. Nevertheless, they also have the merit of providing documented evidence on the main lines of the process of reconstruction of ideological portrait of a famous Spanish character whether it refers to aspects of dense politics in the kingdom of Charles II or to the constitutional structure and all that took place within the territory of the Crown of Aragon.